

„Tweede” gebied

Binnen het consumentenbeleid voltrekt zich een omwenteling. De tijd zal ons leren hoe groot ze zal zijn en welke gevolgen ze zal hebben. Volgens het consumptivistische vakjargon betekent die omwenteling dat er meer aandacht wordt besteed aan het z.g. tweede gebied van het consumentenbeleid. Onder dat „tweede gebied” wordt verstaan het consumptiebeleid. Voor lezers van *ESB* is dit geen onbekend begrip. Reeds in *ESB* van 11 oktober 1972 schreef ik dat er in Nederland een selectief consumptiebeleid nodig is, waaronder wordt verstaan het ingrijpen door de overheid in het bestaande consumptiepatroon. Dit naast het consumentenbeleid, waaronder wordt verstaan het nemen van maatregelen door de overheid ter behartiging van consumentenbelangen. Aangezien een consumptiebeleid een belangrijke rol zou kunnen spelen bij het overheidsbeleid inzake het milieu, economische structuur, inflatie en grondstoffen werd in *ESB* van 8 november 1972 ter gelegenheid van de Tweede-Kamerverkiezingen aan een aantal politieke leiders de vraag voorgelegd hoe zij dachten over een consumptiebeleid. De antwoorden waren nogal verrassend. Den Uyl en Van de Aardenne moesten er weinig van hebben. Van Mierlo was daarentegen vóór een dergelijk beleid: „Het beginsel van de consumentensoevereiniteit zal gedeeltelijk moeten worden losgelaten; industriële producten zullen niet alleen moeten worden getoetst aan de verlangens van de direct betrokken producent en consument, maar ook aan de externe effecten die productie en/of consumptie ervan met zich meebrengen”.

Sinds de vorige verkiezingen is er heel wat gebeurd. Nederland werd behoorlijk met de neus op de economische problemen gedrukt. Het is dan ook begrijpelijk dat in het kort geleden verschenen jaarrapport van de Interdepartementale Commissie voor Consumentenzaken (ICC) voor een consumptiebeleid wordt gepleit¹⁾. De ICC spreekt nog niet direct van ingrijpen in de consumentensoevereiniteit, maar maakt wel duidelijk dat het zinvol is de consumptie te toetsen aan de maatschappelijke doeleinden. Ze formuleert het als volgt: „Het consumptiebeleid vraagt aandacht voor de ontwikkeling van de consumptie in tweeërlei opzicht, nl. ten eerste om meer zicht te krijgen op de structurele veranderingen in de consumptie en het consumentengedrag als zodanig en ten tweede om een duidelijker beeld te krijgen van de wisselwerking tussen consumentengedrag en de doelstellingen van het sociaal-economisch beleid, het welzijnsbeleid, het ruimtelijk-ordeningsbeleid, het milieubeleid e.d.”.

Zo'n consumptiebeleid betekent volgens de ICC niet dat er grenzen worden gesteld aan de vrijheid van de consument. Een stelling, die m.i. moeilijk vol te houden is en zelfs in het verleden al niet opging omdat er in feite al lang enigszins een consumptiebeleid bestaat dat behoorlijk ingrijpt in de consumptievrijheid. Denk eens aan al die goederen waarvan de overheid het verbruik afremt

of verbiedt omdat het schadelijk zou zijn voor de consument. Daarnaast wordt de consumptie van bepaalde goederen (eerste levensbehoeften en van belang zijnde sociaal-culturele diensten) bewust en met veel (financiële) krachtsinspanningen gestimuleerd en zelfs verplicht (valhelm, veiligheidsgordel).

Het verschil tussen deze consumptie-beïnvloedende maatregelen en het thans voorgestane consumptiebeleid is het feit dat thans de individuele doelstellingen steeds meer plaatsmaken voor maatschappelijke — wel door individuen gedragen — doelstellingen. De ommekeer binnen het consumentenbeleid is nieuw en de daarmee samenhangende problematiek is zeer complex. De ICC noemt daarom terecht het woord consumptiebeleid, dat thans nog onvoldoende kan worden uitgewerkt, pretentius. Desondanks wil ze dat er een dergelijk beleid wordt gevoerd omdat er in onze maatschappij structurele veranderingen optreden waardoor de consument meer consumptiemogelijkheden heeft dan vroeger. Die mogelijkheden worden geschapen door de stijging van het inkomen, de verbeterde opleiding, de technische vooruitgang, de toename van de vrije tijd, de grotere mogelijkheden tot contacten met anderen en de toenomen mobiliteit, aldus de ICC. De consumptie is hierdoor steeds meer een „vak” geworden dat goed moet worden begeleid door het traditionele consumentenbeleid en tevens, vanwege haar steeds groter wordende externe effecten, moet worden gestuurd door een modern consumptiebeleid.

De ICC haalt met haar pleidooi voor een consumptiebeleid heel wat overhoop. Een dergelijk beleid kan namelijk in strijd komen met het consumentenbeleid, dat immers alleen kijkt naar de individuele belangen van de consument. Bovendien heeft het nauwe verbanden met het gehele sociaal-economische beleid. Die verbanden zijn moeilijk met macro-economische technieken te analyseren. Hiervoor zijn micro-economische en -sociale instrumenten nodig. Beleidsvoerders zullen daarom niet juichen als er voor een consumptiebeleid wordt gepleit. We hebben dat o.a. gemerkt tijdens de Tweede-Kamerdebatten over de begroting van Economische Zaken. Tijdens die debatten werd een door de PvdA, VVD, KVP, D'66 en PSP ondertekende „motie-Kolthoff” ingediend, waarin de regering n.a.v. het jaarrapport van de ICC werd uitgenodigd bij de op handen zijnde structuurnota een aanvullende nota te voegen waarin de invloed van het consumptie- en consumentenbeleid op de economische structuur wordt behandeld. De regering stribbelde aanvankelijk tegen, maar deed later toch zodanige toezeggingen dat de indieners besloten hun motie vooralsnog niet in stemming te brengen.

Misschien wordt het tweede gebied van het consumentenbeleid t.z.t. eerste gebied. Ik ben benieuwd hoe de consumentenorganisaties, die nog steeds het individuele belang van de consument voorop stellen, daarop dan zullen reageren.

L. Hoffman

1) *Overheidsbeleid consumenten-aangelegenheden 1974-1975*, Staatsuitgeverij, Den Haag, blz. 45-52.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> „Tweede” gebied	1225
Column De zomer van 1976, door Prof. Dr. A. Peper	1227
<i>Drs. J. A. M. Heijke:</i> Een programma voor arbeidsmarktonderzoek	1228
<i>Dr. F. L. G. Slooff:</i> Is er nog een uitweg uit de vad-perikelen?	1236
Ontwikkelingskroniek Olie en ontwikkelingslanden, door Drs. A. Kuyvenhoven	1239
Fisconomie Effectiviteit fiscaal instrumentarium ter beïnvloeding van private investeringen, door Dr. J. C. L. Huiskamp	1243
Toets op taak Minimuminkomen voor zelfstandigen, door Drs. G. de Jong	1244
Boekennieuws J. J. van Aartsen: Vermogensaanwasdeling, door Dr. F. W. C. Blom	1247
Rectificatie	1249

Zo moeilijk is het toch niet om onderstaande bon in te vullen?

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 78,-
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

De zomer van 1976

Er behoeft weinig twijfel over te bestaan dat het jaar 1976 — sociaal-economisch gezien — een somber jaar wordt. Ook economen kunnen weinig zekerheid verschaffen over de vooruitzichten. Sommigen menen weliswaar dat er in de tweede helft van 1976 een conjuncturele opleving valt te verwachten, maar bij enig doorvragen blijkt het bewijsmateriaal nogal zwak te zijn. Wel kan men vaststellen dat in enige omringende landen — bijv. Duitsland — de teruggang in de economische bedrijvigheid tot stilstand is gekomen en dat er zelfs aanwijzingen zijn voor een opgaande lijn. Maar of de ommekeer van enigszins blijvende aard is, daarover tasten wij voorspellen in het duister.

Men kan zich in dit verband afvragen of het geheel van maatregelen dat de regering enkele weken geleden — via een uitvoerige beleidsbrief — heeft voorgesteld wel voldoende is voor een *Nederlandse* bijdrage aan het terugdringen van de bijna wereldwijde economische teruggang. Zoals bekend had de regering aanvankelijk het voornemen strenger in te grijpen in de inkomens- en prijsontwikkeling. Werkgevers en werknemers stonden in hun onderscheiden visies lijnrecht tegenover elkaar, terwijl het er niet naar uitzag dat deze partijen op overzienbare termijn met elkaar tot overeenstemming zouden kunnen geraken. Er bestond dus alle reden — gezien de ernst van de situatie — voor handelend optreden van de regering. De noodzaak van ingrijpen door de regering is als zodanig door de betrokken partijen in het economische en politieke veld nauwelijks fundamenteel bestreden. Discussie en opwinding ontstaan natuurlijk altijd over de concrete maatregelen die van regeringszijde op tafel worden gelegd.

Ik heb er wel eens eerder op gewezen dat men de mogelijkheden

van een regering sturend op te treden in het sociaal-economische bestel niet moet overschatten. De regering kan nu eenmaal niet plaatsvervangend zijn voor al die groeperingen die de maatregelen in de praktijk moeten uitvoeren en ermee moeten leren leven. Veel hangt af van de bereidheid om bepaalde richtlijnen naar de geest na te leven. Daar waar collectieve contracten de inkomensvorming bepalen, is het mogelijk — bij voldoende medewerking — tot doeltreffende resultaten te komen. Maar het is welhaast onmogelijk om in de niet-collectieve sfeer de zaak zo te sturen dat ook vanuit die hoek op een redelijke bijdrage aan de doorbreking van de nominale loon- en prijspiraal kan worden gerekend.

Hieruit valt de aarzeling te verklaren die je in kringen van de vakbeweging aantreft om zich te schikken in een door de regering gedicteerd arbeidsvoorwaardenbeleid. Trouwens, de vakbeweging had zich — op een aantal voorwaarden — al bereid verklaard van een werkelijke inkomensgroei (nullijn) af te zien. Op zich zelf illustreerde deze houding reeds hoe ook bij de vakbeweging zwaar wordt getild aan de huidige ernstige economische situatie. Het is voor de vakbeweging geen geringe zaak om — na jarenlange gewinning aan economische groei — bij de leden met lege handen aan te komen. De regering heeft er dan ook — na een eerste wat ongelukkige start (ingrijpen in de cao's) — verstandig aan gedaan op het loonfront niet verder te gaan dan een bevriezing tot 1 juli 1976. Dan kan blijken of degenen die de belangrijkste invloed hebben op het prijzenfront resultaten hebben geboekt. Dan is er voorts meer inzicht in de ontwik-

keling van de economie, de positie van de overheidsuitgaven enz. Men kan van de vakbeweging redelijkerwijs niet meer verwachten, waar nog moet blijken of andere inkomensgroepen de pas inhouden.

De vraag die de laatste tijd nogal in discussie is, nl. of de regering niet in samenwerking met het georganiseerde bedrijfsleven meerjarenafspraken over het arbeidsvoorwaarden- en inkomensbeleid moet maken, is gemakkelijker te stellen dan van instrumenten te voorzien. Op zich zelf is voor deze gedachte veel te zeggen. Maar ik betwijfel — om het zwak uit te drukken — of zij uitvoerbaar is. Een meerjarenbeleid dat alle inkomensgroepen omvat, veronderstelt onder meer de aanvaarding van een planmatig georiënteerde economie. En als we zien met hoeveel argwaan ideeën in die richting worden bejegend, dan valt niet in te zien hoe de politiek dit werk kan klaren. Er is niet eens een behoorlijk geïnstitutionaliseerd overleg op nationaal niveau aanwezig, en er is nog geen instrumentarium voorhanden om de niet-cao-inkomens in de hand te houden.

Nee, ik geloof dat de zomer van 1976 (mei/juni) opnieuw zal laten zien hoe ontregeld onze arbeidsverhoudingen zijn. Dat kan men betreuren, het feit moet wel geconstateerd worden. In een samenleving waarin besturing van het economische proces nog op zulke machtige tegenstand stuit, moet men niet verwonderd zijn over een behoorlijke mate van ordeloosheid. Het primaat van de politiek is wel een wenselijk, maar voorlopig nog geen realistisch uitgangspunt.

Een programma van arbeidsmarktonderzoek

DRS. J. A. M. HEIJKE*

Op verzoek van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad heeft het Nederlands Economisch Instituut een basisstudie verricht van de arbeidsmarkt. De studie is eind 1974 gereedgekomen en onlangs gepubliceerd. Drs. J. A. M. Heijke, hoofd van de afdeling arbeidsmarktonderzoek van het NEI, was destijds projectleider van de basisstudie, die werd verricht door een team van NEI-medewerkers, waaronder de twee mede-auteurs van het uitgebrachte rapport Prof. Dr. L. H. Klaassen en Drs. C. J. Offereins. In dit artikel geeft hij een samenvatting van de resultaten van het onderzoek, dat een uitgangspunt zal vormen voor het nationaal programma arbeidsmarkt. Tevens gaat hij in op de voorgeschiedenis van de studie en het kader waarbinnen deze werd verricht.

De programmeringsactiviteiten van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad

De activiteiten van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen op het terrein van de programmering van sociaal-wetenschappelijk onderzoek, dateren reeds vanaf het begin van de jaren zestig. Voor belangstellenden in een bondige beschrijving van het sedertdien zo moeizaam bewandelde pad kan worden verwezen naar het voorwoord van E. W. Hofstee in R. Ruiter, *Programma van sociaal-wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot de arbeid en de arbeidsmarkt* 1). We zullen ons tot enkele punten hieruit beperken.

De behoefte aan de programmering van sociaal-wetenschappelijk onderzoek, die niet alleen bestond bij de Sociaal-Wetenschappelijke Raad (SWR), maar ook bij de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO), kwam voort uit een bepaalde ongerustheid over de waarde van het verrichte sociaal-wetenschappelijke onderzoek en het gebrek aan samenhang tussen de uitgevoerde onderzoeken. Een door de SWR in 1961 ingestelde commissie ad hoc bevestigde deze situatie met betrekking tot het verrichte sociaal-wetenschappelijke onderzoek nog eens; een situatie die zou moeten leiden tot een versnippering van mankracht en financiële middelen en een gebrek aan interdisciplinaire samenwerking bij het onderzoek.

Na beraad binnen de kringen van SWR en ZWO over de condities die aan een programma van sociaal-wetenschappelijk onderzoek zouden moeten worden gesteld, werd in 1968 een nieuwe commissie gevormd, met als taak de programmeringsmogelijkheden nader te onderzoeken. Deze

Studiegroep-Programmering richtte zich in eerste instantie op de sociologie. Besloten werd voorlopig te streven naar een programmering van de arbeidssociologie, de organisatiesociologie en de gezinssociologie. De Studiegroep begon met een inventarisatie van lopende en afgesloten onderzoeken op deze terreinen, en trachtte te komen tot een evaluatie van het afgesloten onderzoek. Uit gesprekken met deskundigen over de samengestelde overzichten werd getracht onderzoekthema's vast te stellen die prioriteit verdienden.

De gekozen procedure bleek te tijdrovend te zijn. Bovendien waren de geraadpleegde deskundigen terughoudend met het noemen van prioriteiten. Men besloot daarom tot een geheel nieuwe opzet. Er werd voorlopig afgezien van pogingen om prioriteiten voor onderzoek op te stellen. Getracht zou moeten worden een programma van samenhangende projecten op te stellen, waarvan het wetenschappelijk en maatschappelijk belang vaststaat. Vervolgens werd door de Studiegroep-Programmering, in overleg met de SWR, gekozen voor de arbeidsmarkt als centraal thema voor een multidisciplinair onderzoekprogramma. Later werd door de SWR besloten analoge programma's op te stellen voor andere onderzoekgebieden (bijv. de milieubeheersing).

De activiteiten van de Studiegroep met betrekking tot de programmering van het arbeidsmarktonderzoek leidden onder meer tot de eerdergenoemde nota van Ruiter, waaraan we thans enige aandacht zullen schenken.

De nota van Ruiter

De nota geeft een algemene schets van de problemen die zich met betrekking tot de arbeid en de arbeidsmarkt voordoen. In eerste instantie worden enkele karakteristieken en globale ontwikkelingen geschetst, die van betekenis zijn voor of betrekking hebben op de arbeid in onze samenleving. Besproken worden onder meer de verschuivingen die zich in de sectoriële structuur van de produktie voordoen, de voortgaande differentiatie in beroepen en het ontstaan van nieuwsoortige arbeidsorganisaties (bijv. groepspraktijken). Gewezen wordt op het voortschrijdende opleidingsniveau van de beroepsbevolking, wat leidt tot een verdwijning van de groep ongeschoolden. Mede daardoor bevorderen de democratiserings- en emancipatieprocessen een nivellering van het maatschappelijk aanzien van vele beroepen. Onder meer wordt de vraag opgeworpen of de bestaande

* De auteur is veel dank verschuldigd aan Drs. R. Ruiter voor zijn kritische commentaar op de eerste versie van dit artikel. Voorts dankt hij Drs. L. Hoffman, Prof. Dr. L. H. Klaassen en Drs. J. de Voogd voor hun opmerkingen.

1) R. Ruiter, *Programma van sociaal-wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot de arbeid en de arbeidsmarkt*, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Sociaal-Wetenschappelijke Raad, Werkdocumenten nr. 2, Amsterdam, 1973.

rechtsregels wel in voldoende mate zijn afgestemd op de huidige maatschappelijke en technisch-economische ontwikkeling. Vervolgens wijst Ruiter op de toenemende spanningen binnen de arbeidsorganisaties, die voor een deel samenhangen met zich wijzigende inzichten over de juiste gezags- en beslissingsstructuren.

Nadat deze en andere globale ontwikkelingslijnen met betrekking tot de arbeid zijn geschetst, wordt ingegaan op de doelstellingen die mede richting zouden moeten geven aan het wetenschappelijke onderzoek op het terrein van de arbeidsmarkt. Genoemd worden de bekende vijf sociaal-economische doelstellingen van het beleid, waaronder het bereiken van een volledige werkgelegenheid. Vervolgens wordt gewezen op de noodzakelijke afstemming van vraag en aanbod in de diverse sectoren van de arbeidsmarkt, ter bereiking van een optimale economische groei, waaronder ook optimale werkomstandigheden en zo veel mogelijk ontplooiingskansen voor alle arbeidskrachten moeten worden begrepen. Gaat men uit van de maatschappelijke doeleinden die tentatief zijn geformuleerd door de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid (RAWB) 2), dan kunnen de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt in een breed kader worden geplaatst. Nadat Ruiter op de doelstellingen is ingegaan, brengt hij ze in verband met een drietal belangrijke probleemvelden van de arbeid en de arbeidsmarkt, die in het vervolg van zijn nota verder worden uitgewerkt. De probleemvelden omvatten het vraagstuk van de optimale allocatie van arbeid en kapitaal, de flexibiliteit van arbeid en de sociale infrastructuur van de arbeidsmarkt.

In het derde deel van de nota wordt het verrichte en lopende onderzoek getoetst. Uit deze toets trekt Ruiter de conclusie dat weliswaar geen ernstige lacunes kunnen worden aangewezen wat de bestudeerde problematiek betreft, maar dat het onderzoek zich vooral beperkte tot kleine onderdelen van de arbeidsmarkt, zodat men zich kan afvragen of wel min of meer algemene conclusies uit de vele deelonderzoekingen kunnen worden getrokken. Het onderzoek naar de arbeid had — behoudens uitzonderingen — betrekking op de praktische uitvoering van een algemeen beleid en heeft op deze wijze onvoldoende bijgedragen tot een hechte grondslag voor dat beleid. De problemen zijn op te laag niveau, te versnipperd en te geïsoleerd onderzocht. Ruiter bepleit naast een voortzetting van dit onderzoek, ook het verrichten van onderzoek naar het algemene karakter van de sociale veranderingen, die in onze maatschappij optreden of in de naaste toekomst mogen worden verwacht, alsmede onderzoek naar specifieke beleidsproblemen van hoog niveau, van nationale of zelfs van internationale betekenis. Dergelijk onderzoek zal antwoord kunnen geven op de grote vraagstukken van de arbeid en zal de mogelijkheden scheppen voor het uitzetten van globale, maar duidelijke beleidslijnen. Het meer praktisch gerichte onderzoek zal in dat kader zijn functie beter kunnen vervullen.

Na deze toets worden in de nota de drie genoemde vraagstukken van de arbeid en de arbeidsmarkt, te weten de sociale infrastructuur, de optimale allocatie en de flexibiliteit, verder uitgewerkt. Deze uitwerking leidt tot de formulering van een aantal mogelijke onderzoeksthema's. Werkt men ook deze weer uit, zo merkt Ruiter op, dan blijkt telkens weer dat elk deelonderzoek op een van de drie genoemde gebieden zowel samenhangt met die op het eigen probleemveld, als met die op de andere velden van onderzoek. Gezien de omvang en de ingewikkeldheid van de problematiek stelt Ruiter voor een aparte basisstudie te laten verrichten, die onder meer een interdisciplinair model van de arbeidsmarkt moet opleveren.

Een basisstudie

Over het model merk Ruiter in zijn nota op, dat het uit een aantal hypothesen moet bestaan, waarin de problema-

tiek nader wordt geconcretiseerd en waarmee de vermoedelijke samenhangen tussen de deelproblemen worden aangegeven. Het moet een open model zijn, zodat het naar believen met andere problemen en nieuwe gezichtspunten kan worden uitgebreid en ingekrompen. Het model zal dan een uitgangspunt voor een gerichte discussie met wetenschappelijke onderzoekers kunnen zijn, en een coördinatie-middel bij de programmering van het onderzoek. Aan instituten voor wetenschappelijk onderzoek of individuele wetenschappelijke onderzoekers zou kunnen worden opgedragen enkelvoudige hypothesen of samenhangende hypothesen (een subsysteem) nader te onderzoeken en te toetsen. In een afsluitende fase zullen de getoetste relaties weer in het model moeten worden samengevat, zodat de bestudering van de totale problematiek mogelijk wordt.

Op verzoek van de SWR is de eerdergenoemde basisstudie door medewerkers van het Nederlands Economisch Instituut verricht. De studie werd begeleid door een commissie, die door de SWR werd ingesteld 3). ZWO verstrekte een subsidie aan het NEI als bijdrage in de kosten van de basisstudie. De studie is december 1974 gereedgekomen en onlangs gepubliceerd 4). Alvorens op deze studie in te gaan, moet worden gewezen op ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan met betrekking tot het opstellen van de zogenaamde nationale onderzoekprogramma's. We zullen hier kort enige aandacht aan besteden.

Het nationaal programma arbeidsmarkt

Doel en opzet van de nationale onderzoekprogramma's worden vermeld in de *Nota Wetenschapsbeleid* 5). We zullen hier enkele punten uitlichten.

In het Voortgangsadvies 1970 adviseerde de RAWB de Regering om voor bepaalde multidisciplinaire probleemgebieden nationale onderzoekprogramma's voor te bereiden 6). Men heeft dit advies ter harte genomen. Uit de *Nota Wetenschapsbeleid* blijkt dat de minister voor Wetenschapsbeleid een viertal nationale onderzoekprogramma's in zijn plannen heeft opgenomen. Programma's zullen worden opgesteld voor onderzoek op het gebied van de energie, de milieuhygiëne, de arbeidsmarkt en de demografie. De stuurgroepen voor deze programma's zijn reeds door de minister geïnstalleerd.

In de Nota wordt gesteld dat de nationale onderzoekprogramma's betrekking dienen te hebben op een duidelijk herkenbaar beleidsterrein, waar zich een duidelijke maatschappelijke behoefte aftekent. Ook onderzoekers moeten een actieve belangstelling hebben voor dat gebied. De programma's, zo wordt opgemerkt, zullen daarom niet alleen maatschappelijk, maar ook wetenschappelijk geïndiceerd moeten zijn. Dit leidt volgens de Nota tot een opzet waarbij het beleid richting geeft aan het onderzoek, terwijl ook de onderzoekers door hun eigen initiatieven een belangrijke bijdrage leveren tot het beleid.

Uit het voorgaande volgt dat de programmeringsactiviteiten van de minister voor Wetenschapsbeleid nauw aansluiten bij die van de SWR. Ook bij de programmeringsplannen van de SWR ging het zowel om de maatschappelijke als om de wetenschappelijke relevantie van het onderzoek. Zij het dat bij de nationale programma's het

2) Zie de door R. Ruiter op blz. 18 van zijn nota weergegeven doelstellingen van de RAWB en de op blz. 17 vermelde bron.

3) De begeleidingscommissie bestond uit: Drs. L. A. Ph. van der Leij, Prof. Dr. A. H. Q. M. Merckies, Prof. Dr. R. A. de Moor, Drs. R. Ruiter (voorzitter) en Dr. H. J. Scheffer.

4) J. A. M. Heijke, L. H. Klaassen en C. J. Offerreins, *Naar een arbeidsmarktmodel*, H. D. Tjeenk Willink BV, Groningen, 1975.

5) De minister voor Wetenschapsbeleid, F. H. P. Trip, *Nota Wetenschapsbeleid*, Tweede Kamer, zitting 1974-1975, 13221, nrs. 1-2, blz. 139-148.

6) Zie RAWB, Voortgangsadvies 1970, bijlage wetenschapsbudget 1970, Tweede Kamer, zitting 1969-1970, 10441, nr. 6.

„beleid” een wat zwaarder accent zal krijgen, dan waarschijnlijk het geval zou zijn geweest bij een programmering volgens de opzet van de SWR.

Gezien de plannen van het Ministerie voor Wetenschapsbeleid was het een logische ontwikkeling dat de programmeringsactiviteiten van de SWR op het terrein van de arbeidsmarkt in feite worden voortgezet via het nationale onderzoekprogramma arbeidsmarkt. De door het NEI uitgevoerde studie zal dan ook, volgens het gestelde in de *Nota wetenschapsbeleid*, een uitgangspunt vormen voor het nationaal programma arbeidsmarkt 7).

Over de opzet van het nationale programma arbeidsmarkt merken we nog het volgende op. Er zal volgens de Nota in eerste instantie een globaal programma worden opgesteld, dat vervolgens in een werkplan en een financieringsplan dient te worden uitgewerkt. Over de organisatie van het programma wordt in de Nota onder meer het volgende vermeld. De „besturing” van het programma komt in handen van een stuurgroep, bestaande uit personen uit de kringen van de wetenschap, de samenleving en de overheid. De stuurgroep heeft onder meer als taak het programma in hoofdlijnen, het werkplan en het financieringsplan op te stellen. De stuurgroep is reeds ingesteld en staat onder voorzitterschap van Prof. Drs. H. ter Heide. Een wetenschappelijke adviescommissie, die eveneens reeds is ingesteld, zal de stuurgroep in zijn taak bijstaan. Voorts wordt voorzien in een programmaleiding die een bijdrage moet leveren aan de voorbereiding en de begeleiding van het programma, zoals de formulering van de projecten; de coördinatie van die projecten tijdens hun uitvoering; het leveren van bijdragen tot de rapportering, tot de evaluatie van de resultaten en aan de coördinering van de eindrapportering. Tenslotte moet over een research-management kunnen worden beschikt, met als taak de organisatorische coördinatie van de projecten, het administratief en het financieel beheer, de voortgangscntrole en het vastleggen van de verplichtingen van de instantie die de uitvoering van een project op zich heeft genomen.

De door het NEI verrichte basisstudie en het daarin ontwikkelde basismodel van de arbeidsmarkt, dat vooralsnog in schemavorm is gepresenteerd, kan binnen het kader van het nationale programma dezelfde functie vervullen als door Ruiter in zijn SWR-nota reeds was geformuleerd (vergelijk het onder „Een basisstudie” weergegevene). In de *Nota Wetenschapsbeleid* wordt immers opgemerkt, dat na gereedkoming van het basismodel een gerichte discussie met vertegenwoordigers van het beleid en de wetenschap kan plaatsvinden. Deze discussies zijn thans aan de gang. Daarna, zo wordt in de Nota gesteld, kan een meer definitief basismodel worden geformuleerd en kunnen meer wetenschappelijke instituten en individuele onderzoekers worden ingeschakeld met als taak het nader onderzoeken van enkelvoudige of samenhangende relaties uit het model, alsmede het toetsen en schatten van deze relaties. In de eindfase van de uitvoering van het programma, dat een periode van ongeveer vijf jaar in beslag zal nemen, kunnen de getoetste relaties weer in het model worden samengevat. Een dergelijke aanpak van het arbeidsmarktonderzoek maakt het mogelijk bij afsluiting van het programma de vele interdependenties tussen de deelproblemen op de arbeidsmarkt simultaan te bestuderen.

Uit het in de Nota gestelde over het basismodel kan worden afgeleid dat het model fungeert als vertrekpunt voor de bouw van een complex socio-econometrisch arbeidsmarktmodel, en dat het tevens een wetenschappelijk coördinatie-middel vormt bij de uitvoering van een omvangrijk nationaal programma van arbeidsmarktonderzoek.

Het is van belang op te merken, dat met de uitvoering van het nationale programma niet al het overige onderzoek op het terrein van de arbeidsmarkt overbodig wordt. In de Nota wordt duidelijk gesteld dat het directe beleidsgerichte onderzoek, dat antwoord moet geven op concrete onderdelen van het beleid, onverkort moet worden voortgezet. Er

zal, zo wordt opgemerkt, eveneens voldoende ruimte moeten blijven voor het zogenaamde vrije onderzoek. Bij het nationaal programma arbeidsmarktonderzoek gaat het om een bundeling van onderzoekactiviteiten ter uitvoering van een aantal samenhangende projecten, waarvan het maatschappelijke en wetenschappelijke belang al bij voorbaat vaststaat. Gesteld wordt, dat deze opzet zelfs activerend zou kunnen werken op het onderzoek dat buiten het programma wordt verricht en voorts het niveau van het wetenschappelijke onderzoek op het terrein van de arbeidsmarkt aanmerkelijk zou kunnen verhogen.

Doel en opzet van de basisstudie

Het NEI heeft zich bij de uitvoering van het basisonderzoek van de arbeidsmarkt voor een driedelige taak gesteld.

- Het ontwikkelen van een model van de arbeidsmarkt. De opzet van het model moet voldoen aan de eerdergenoemde eisen die in de nota van Ruiter zijn gesteld. Het model wordt gegoten in de vorm van een aantal (inter)relatieschema's.
- Het opzetten van een data-systeem voor de arbeidsmarkt dat de basis moet vormen van de kwantitatieve implementatie van het model.
- Het aanduiden van een aantal onderzoekthema's die in aanmerking kunnen komen voor opname in een „Programma arbeidsmarktonderzoek”.

In het als boek uitgebrachte rapport worden de volgende onderwerpen behandeld.

- Enkele maatschappelijke facetten van de arbeid.
- Een benadering van het arbeidsmarktgebeuren, met de individuele arbeidskracht en de individuele productiehuishouding als eenheden van waarneming.
- Een algemeen model, waarin causale samenhangen tussen arbeidsmarktgrootheden onderling en met grootheden uit andere maatschappelijke deelgebieden worden weergegeven. Het model wordt in schemavorm gepresenteerd.
- Een analyse van het vraagstuk van de sociale stratificatie, van het arbeidsmarkt-evenwicht en van de arbeidsmobiliteit.
- Een verdere detaillering van het nog globale arbeidsmarktmodel dat in het algemene model was opgenomen. Ook deze detaillering wordt door middel van schema's weergegeven.
- Een data-systeem voor de arbeidsmarkt.
- Een programma van arbeidsmarktonderzoek.

In het volgende zullen we volstaan met een summier behandeling van deze onderwerpen, die in het uitgebrachte rapport verder zijn uitgewerkt.

Enkele maatschappelijke facetten

De arbeid als menselijke activiteit in processen waar goederen en diensten worden voortgebracht, maakt deel uit van een complex systeem van maatschappelijke activiteiten. Bij het verrichten van arbeidsprestaties worden goederen en diensten voortgebracht, die weer als input voor andere activiteiten nodig zijn. Ze worden gebruikt voor het verrichten van consumptieve activiteiten of worden verbruikt — bijv. als grondstof — in weer andere productieprocessen. Er zijn verschillende soorten arbeidsprestaties, die in productieprocessen worden voortgebracht die eveneens ongelijksoortig zijn. Het is juist deze arbeidsverdeling die het hier abstract aangeduide systeem zo gecompliceerd maakt. Door de arbeidsverdeling wordt een complexe wederzijdse afhanke-

7) Vgl. *Nota Wetenschapsbeleid*, blz. 146.

lijkheid tussen individuen en de door hen verrichte activiteiten geschapen.

De potentiële verdeling van activiteiten in arbeid en andere activiteiten, alsmede de mogelijke arbeidsverdeling wordt uiteindelijk beperkt door de fysieke mogelijkheden (zoals de beschikbaarheid van productiefactoren en de stand van de techniek). De mate waarin deze verdelingen worden gerealiseerd is afhankelijk van de in de maatschappij geldende normen en waarden, direct via bijv. de consumptiepatronen en het arbeidsethos, indirect via de institutionele regelingen zoals die ten aanzien van de arbeidstijd en de bescherming van beroepen.

Is men zich bewust van de hier geschetste interdependencies, dan zal dit moeten leiden tot een kritische houding ten aanzien van de consistentie van het stelsel van normen en waarden in het kader van de arbeid. Wijst men bijv. bepaalde laaggewaardeerde vormen van arbeid af, omdat zij niet stroken met maatschappelijke opvattingen over menswaardige arbeid, dan kan dit strijdig zijn met geuite verlangens naar de producten die juist door de afgewezen vormen van arbeid worden voortgebracht. Uiteraard kan worden getracht deze strijdigheid in verlangens in zekere mate op te heffen door oplossingen te zoeken, waarvan het herverdelen van de laaggewaardeerde activiteiten over de beschikbare functies in productiehuishoudingen er mogelijk één is. Omgekeerd kan het streven naar een lager stellen van de produktiedoelen, in verband met een vermeende schaarse grondstoffenvoorziening in de toekomst of in verband met te stellen milieu-eisen, in conflict komen met een arbeidsmarktbeleid dat erop is gericht zoveel mogelijk arbeidskrachten in het productieproces in te schakelen en wel op zodanige wijze, dat zij hun capaciteiten ten volle kunnen ontplooiën. Als oplossingen voor dit vraagstuk wordt wel gedacht aan bijv. het doorvoeren van een arbeidstijdverkorting en het vervroegd pensioneren van oudere arbeidskrachten.

De complexiteit van het maatschappelijk gebeuren is in de loop van de tijd sterk toegenomen. De voortschrijdende stand van het technisch kunnen heeft de arbeidsverdeling in onze maatschappij doen toenemen. De institutionele orde is aangevuld met een wirwar van wettelijke regelingen en instellingen. De arbeid wordt verricht in organisaties die in omvang groeien en waar beslissingen centraal worden genomen. Deze ontwikkeling heeft weliswaar de wederzijdse afhankelijkheid tussen individuen vergroot, maar voor velen tevens geleid tot gevoelens van massale gelijkschakeling en machteloosheid. Een dergelijk proces zou kunnen leiden tot de behoefte aan een grotere mate van individuele beslissingsvrijheid in persoonlijke verantwoordelijkheid. Zo heeft bijv. Gösta Rehn zich in de vraag verdiept hoe de tijd die naar verwachting voor het individu gedurende zijn leven beschikbaar is, in vrijheid zou kunnen worden verdeeld over studie, arbeid, gezin, rust en vrije tijd 8). Er zouden dus mogelijkheden geschapen moeten worden voor een alternatieve levenscyclus. Er zal echter nog heel wat onderzoek nodig zijn om de voorwaarden voor en de gevolgen van drastische veranderingen van de huidige levenscyclus te kunnen bepalen.

Het bespreken van de maatschappelijke facetten van de arbeid impliceert noodzakelijkerwijs een keuzevraagstuk. Immers, niet alleen het besproken facet is er een uit vele, maar bovendien wordt bij de bespreking ervan vaak meer weggelaten dan genoemd. Het aanduiden van de maatschappelijke kanten van de arbeid moet echter als beslist onvoldoende worden beschouwd als niet ook op de sociale ongelijkheidsproblematiek wordt gewezen. Zaken als macht, bezit en inkomen zijn meestal verbonden aan de positie die men in het arbeidsleven bekleedt (of heeft bekleedt). Een ongelijke verdeling van deze zaken over de groepen in onze samenleving dankt daarom veelal zijn ontstaan aan en wordt in stand gehouden door de vigerende arbeidsmarktconstellatie. Het ligt daarom voor de hand de instrumenten

voor een nivelleringspolitiek in eerste instantie bij de arbeidsmarkt te zoeken.

Maatschappelijk relevante vraagstukken zoals de sociale ongelijkheid, onvoldoende emancipatie van de vrouw, het ontbreken van evenwicht op (delen van) de arbeidsmarkt en autoritaire beslissingsstructuren zijn sterk verbonden met de structuur van de arbeidsmarkt en de zich daar voordoende ontwikkelingen. Veel problemen in onze maatschappij danken zelfs hun ontstaan aan de toestand van de arbeidsmarkt. Het oplossen van deze problemen betekent vaak, dat dan ook juist daár de aanpassingen moeten worden gezocht. Men kan stellen dat via de arbeidsmarkt vele vraagstukken met elkaar verbonden zijn. Dit laatste betekent dat maatregelen, die beogen bepaalde problemen op te lossen, een averechtse uitwerking kunnen hebben op andere maatschappelijke vraagstukken. Een bekend voorbeeld is, dat een verhoging van het minimumloon, ter verkleining van de inkomensongelijkheid, kan leiden tot werkloosheid. De te nemen maatregelen kunnen ook een interne inconsistentie vertonen. Een voorbeeld hiervan is bijv. een investeringsheffing voor bepaalde landsdelen ter verkrijging van een evenwichtiger ruimtelijke spreiding van de werkgelegenheid, die kan leiden tot zowel een daling van de werkgelegenheid in de heffingsgebieden als in de overige landsdelen, omdat de getroffen sectoren zich naar het buitenland verplaatsen en de interindustriële bindingen die voorheen met de te stimuleren regio's bestonden wegvallen.

We hopen hiermee te hebben duidelijk gemaakt, dat voor het onderkennen van de oorzaken van het ontstaan en de instandhouding van een aantal belangrijke maatschappelijke vraagstukken, het vinden van de passende maatregelen om aan de gesignaleerde problemen tegemoet te komen en het kunnen traceren van de effecten van het beleid, ook voor de verschijnselen waar de maatregelen niet direct op zijn gericht, een diepgaand inzicht is vereist in de arbeidsmarkt als subsysteem van het maatschappelijk leven. Dit betekent dat een onderzoek, dat beoogt inzicht te verschaffen in de relaties die tussen de vele arbeidsmarktgrootheden en met die uit andere levensgebieden bestaan, een hoge graad van zowel wetenschappelijke als maatschappelijke urgentie moet worden toegekend. Is eenmaal inzicht verkregen in het systeem van de arbeidsmarkt, dan kan op een des te zinnvollere wijze de relatie met de meer specifieke vraagstukken worden nagegaan. Het grootste deel van de basisstudie is dan ook gewijd aan het leggen van een fundament voor onderzoek, dat de verlangde inzichten in de relaties op de arbeidsmarkt kan opleveren, zonder overigens de samenhangen met de specifieke arbeidsproblemen te verwaarlozen.

De individuele arbeidskracht en de individuele productiehuishouding

Om de grootheden en de samenhangen daartussen, die te zamen het arbeidsmarktsysteem vormen, op het spoor te komen, is in de basisstudie een aantal beschouwingen gewijd aan de verschijnselen op de arbeidsmarkt die zich (kunnen) voordoen met betrekking tot de individuele arbeidskracht en de individuele productiehuishouding. Het centrale thema hierbij is de levensloop van het individu en van de productiehuishouding. Door deze aanpak wordt het dynamische karakter van de arbeidsmarkt tot uitdrukking gebracht. Veel veranderingsprocessen op de arbeidsmarkt vinden immers hun verklaring in de levenscyclus van arbeidskrachten en de op- en neergang van productiehuishoudingen.

Zowel arbeidskrachten als productiehuishoudingen ken-

8) Gösta Rehn, Prospective view on patterns of working time. *New patterns for working time, International conference, Parijs, september 1972. Supplement to the final report.* OECD, Parijs, 1973.

merken zich door een kleine geneigdheid tot verplaatsen. Dit betekent dat de ruimtelijke schaal waarop de arbeidsmarktprocessen met elkaar in verband kunnen worden gebracht aan beperkingen is gebonden. Bij de uitvoerige beschrijvingen van de mogelijke door arbeidskrachten en produktiehuishoudingen te ondernemen acties, wordt er dan ook van uitgegaan dat zij zich merendeels binnen een z.g. arbeidsmarktgebied afspelen. Deze regionale afgrenzing maakt het vervolgens juist mogelijk de in beperkte mate optredende ruimtelijke processen als migratie van personen en produktiehuishoudingen, alsmede het forensisme expliciet te onderkennen.

Bij de geboorte van het individu krijgt hij een aantal fysieke en psychische eigenschappen mee die mede bepalend zijn voor zijn gang door het onderwijssysteem en het latere arbeidsleven. Het sociale milieu waarbinnen het individu wordt gevormd, zal — naast genoemde eigenschappen — bepalend zijn voor de aard en het niveau van het gevolgde onderwijs, alsmede voor de daarbij behaalde prestaties. Het genoten onderwijs, eigenschappen en milieu verklaren de voorkeuren en kwaliteiten van de potentiële arbeidskracht met betrekking tot de latere beroepsuitoefening. Na toetreden tot de arbeidsmarkt ontwikkelt zich een arbeids-geschiedenis, die weer nieuwe antecedenten toevoegt aan de in de eerdere stadia verkregen kenmerken. Het gaat hierbij om successieve veranderingen van beroep, bedrijfstak, veranderingen van woonplaats, tijdelijke terugtrekking uit het arbeidsleven (gehuwde vrouwen) enz., met tot slot een permanente terugtrekking uit het arbeidsleven wegens pensionering of overlijden.

Het pad dat door het individu tijdens het arbeidsleven wordt bewandeld, staat uiteraard niet los van de ontwikkelingen, die zich aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt voordoen. De beschikbare arbeidsposities in het beroep waarvoor men is opgeleid of waarvoor men, gegeven een meer algemene vooropleiding, zijn voorkeur heeft, zal bepalend zijn voor de kans een dergelijk beroep, of meer specifiek een dergelijke functie, daadwerkelijk te kunnen uitoefenen. Voor de individuele arbeidskracht zal deze kans echter weer kleiner zijn, naarmate zich meer personen voor deze functies aanbieden.

In de praktijk zal het voor een arbeidskracht vaak niet mogelijk zijn de arbeidspositie te vervullen die qua aard precies overeenkomt met zijn wensen. Ook ten aanzien van de inhoud van de vervulde arbeidspositie kunnen discrepanties blijven bestaan tussen de verlangens van de arbeidskracht en hetgeen de functie in feite te bieden heeft. Het vervullen van een arbeidspositie houdt dus in de regel een compromissituatie in.

Het bestaan van spanningen tussen de verlangens van arbeidskrachten en de arbeidssituatie waarin zij zich bevinden vormt het z.g. discrepantie-vraagstuk met betrekking tot het arbeidsaanbod. Deze discrepanties kunnen aanleiding geven tot pogingen de eigen arbeidssituatie te verbeteren, of zelfs tot het zoeken van een arbeidspositie bij een andere produktiehuishouding. Blijft men ondanks een grote mate van ontevredenheid toch de huidige functie vervullen, en zonder dat deze inhoudelijk of qua beloning wordt aangepast dan kan dit aanleiding geven tot frustraties, conflicten, absentisme enz.

Evenals bij de individuele arbeidskracht zou ook bij de individuele produktiehuishouding van een „levenscyclus” kunnen worden gesproken. Bakent men deze cyclus af aan de hand van het totale aantal arbeidsposities in de produktiehuishouding, dan zijn de volgende fasen te onderscheiden: oprichting c.q. vestiging vanuit een ander arbeidsmarktgebied, groei van het aantal arbeidsposities, daling van het aantal posities, opheffing c.q. verplaatsing naar een ander arbeidsmarktgebied.

De produktiehuishouding onderhoudt relaties met inkoopmarkten, arbeidsmarkten en verkoopmarkten 9), die ruimtelijk gespreid zijn. De impulsen vanuit deze markten die van belang zijn voor het ontwikkelingspad dat de pro-

duktiehuishouding in de regio van vestiging volgt, zijn de aangeboden en gevraagde hoeveelheden (en kwaliteiten) op deze markten, de prijzen en de communicatiekosten (transportkosten enz.). De beleidsdoelstellingen van de produktiehuishouding — bijv. streven naar continuïteit op de eenmaal gekozen vestigingsplaats —, alsmede de toegepaste of toepasbare produktietechnieken bepalen de mate waarin op deze impulsen wordt gereageerd. Met betrekking tot de factor arbeid kunnen deze reacties het verhogen of verlagen van het aantal arbeidsposities inhouden. Ontwikkelen de impulsen zich zodanig, dat een bepaald rendementsminimum blijvend in benedenwaartse richting wordt overschreden, dan zal opheffing van de produktiehuishouding worden overwogen. Bestaan er mogelijkheden om het rendement weer te verhogen door een verlaging van de communicatiekosten of het profiteren van gunstiger arbeidsmarkten, via het kiezen van een andere positie in het geografisch ruimtelijke systeem van inkoopmarkten, arbeidsmarkten en verkoopmarkten, dan kan in plaats van opheffing verplaatsing naar een andere regio worden overwogen.

Een belangrijk verschil tussen de ontwikkelingsfasen van de produktiehuishouding en de levensfasen van het individu is, dat het ontwikkelingspad van de produktiehuishouding veel minder leeftijd bepaald is dan dat van het individu. „Sterfte” van de produktiehuishouding kan, door een tijdige aanpassing van produktiepakket en -techniek, tot in lengte van dagen worden uitgesteld.

De ontwikkelingsmogelijkheden van de produktiehuishouding, wat betreft de voort te brengen produkten en de toe te passen produktietechnieken, kunnen leiden tot creatie of opheffing van functies en daarmee tot werving of vertrek (c.q. niet-vervanging) van arbeidskrachten. Aan de tewerk te stellen of de reeds bij de produktiehuishouding werkzame arbeidskrachten, zullen specifieke eisen worden gesteld met betrekking tot de te vervullen functie. De aanwezige schaarste op de arbeidsmarkt, waarop men de wervingsactiviteiten richt, zal de kans bepalen dat arbeidskrachten overeenkomstig het verlangde profiel kunnen worden tewerkgesteld.

Ook ten aanzien van de arbeidsvraag zal de feitelijke situatie een compromissituatie impliceren, waarbij arbeidskrachten zijn tewerkgesteld, die niet exact voldoen aan de eisen die aan de vervulde functie verbonden zijn. Aanpassingen kunnen afhankelijk van de aard van de bestaande discrepanties tussen functie-eisen en -vervulling worden gezocht via relatieve loonsverlaging, her- of aanvullende scholing enz. Ook kan worden getracht de functie-inhoud beter op de bekwaamheden van de arbeidskracht af te stemmen. Meer drastische vormen van aanpassing zijn: vervanging door andere arbeidskracht of opheffing van de functie (bijv. door mechanisatie). Doen de discrepanties zich voor de produktiehuishouding op grote schaal voor (bijv.: voor veel functies zijn de uitbetaalde lonen te hoog of er blijven grote aantallen beschikbare arbeidsposities langdurig onbezet), dan kan bedrijfssluiting of bedrijfsmigratie het gevolg zijn.

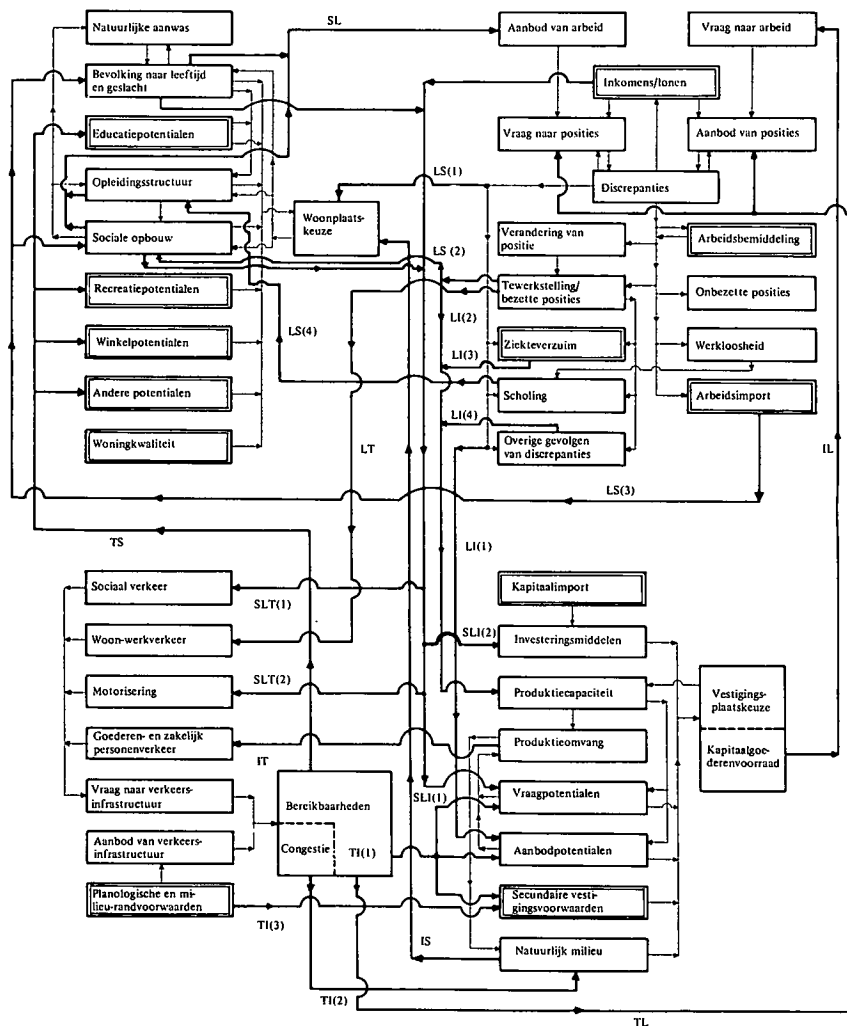
Een algemeen model

De in het voorgaande gegeven globale beschrijving, die in de basisstudie veel fijner is uitgewerkt, bleek een doelmatige methode om tal van vraagstukken met betrekking tot de arbeid en de arbeidsmarkt op het spoor te komen. Voor het verkrijgen van een goed begrip van de verklarende factoren voor de veelheid van acties, die door individuen en produktiehuishoudingen kunnen worden ondernomen, en voor het verkrijgen van een systematisch inzicht in de interdependencies tussen de arbeidsmarktvariabelen onderling en tussen deze variabelen en de vele andere relevante grootheden, die

9) Onder de in- en verkoopmarkten dienen uiteraard ook markten van dienstverlening te worden begrepen.

Het model SPAMO

Bron: Naar een arbeidsmarktmodel, blz. 82-83.

strikt genomen niet tot de arbeidsmarkt behoren, moet op een andere meer geaggregeerde beschouwingswijze worden overgegaan.

Deze gewijzigde benadering houdt in, dat getracht wordt een model op te stellen, dat op het niveau van groepen individuen, bedrijfstakken en regio's een verklaring geeft voor de belangrijkste verschijnselen, die zich met betrekking tot het arbeidsleven voordoen. We hebben er eerder op gewezen hoezeer de arbeid is ingebed in het geheel van menselijke activiteiten. De relaties op de arbeidsmarkt kunnen daarom niet zinvol worden verklaard, zonder tal van variabelen uit andere maatschappelijke deelgebieden daarbij te betrekken. Men mag verwachten dat belangrijke interdependencies bestaan tussen de sociale structuur, de economische structuur, het transportsysteem en de arbeidsmarkt. De processen binnen en tussen deze structuren spelen zich binnen een institutioneel kader af. Het institutionele kader stelt randvoorwaarden en kanaliseert arbeidsmarktontwikkelingen die grotendeels door factoren, die niet in dit kader zelf zijn gelegen, worden bepaald. Op de lange termijn kunnen de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt tot veranderingen in de instituties leiden. Tussen beiden bestaat dus geen *continue* wederzijdse afhankelijkheid. Daarom wordt in het algemene model het submodel *institutionele structuur* niet opgenomen. Wel wordt getracht in het model zoveel mogelijk handvatten (instrumenten) aan te geven voor beïnvloeding van het arbeidsmarktgebeuren via „het beleid”.

Het in de basisstudie ontwikkelde algemene model, dat in de vorm van een schema is gegoten, is een uitgewerkte en

verbeterde versie van een eerder door L. H. Klaassen ontwikkeld model 10). Het kenmerkende van dit model is, dat ervan wordt uitgegaan dat de actoren in het sociaal-economisch gebeuren in een beperkte geografisch ruimtelijke betrekking tot elkaar staan. Het begrip „afstand” speelt derhalve als verklarende een belangrijke rol. Vandaar de naam SPAMO: SPATIAL MODEL.

SPAMO wordt weergegeven in bijgaand schema, dat aan de basisstudie is ontleend. Het model moet worden opgevat als een stelsel van hypothesen, die nog op hun betekenis moeten worden getoetst. Tot op heden heeft toetsing slechts op onderdelen plaatsgevonden. De in blokken geplaatste grootheden zijn variabelen. De met een dubbelkader omgeven blokken geven grootheden weer die grotendeels exogeen zijn. De meeste zijn tevens als instrumentvariabele te beschouwen. De pijlen tussen de blokken duiden op causale verbanden. De aangegeven variabelen duiden in eerste instantie op begrippen — bijv. de vraag naar arbeid —, terwijl de achterliggende dimensies niet steeds expliciet worden aangegeven. Men dient bij beschouwing van het schema zich te realiseren, dat praktisch alle variabelen een geografisch ruimtelijke dimensie hebben: ze zijn naar regio verdeeld. Belangrijke kenmerken van personen zijn voorts leeftijd, geslacht, opleiding, beroep en bedrijfstak waarin

10) Leo H. Klaassen, *SPAMO II, A spatial model*, Series: Foundations of empirical economic research, Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam, 1973/11.

werkzaam, en die van productiehuishoudingen zijn bedrijfstak en beroep.

In het schema komt men verschillende malen de term potentiaal tegen. Deze term duidt erop, dat van de betrokken variabele in het bijzonder een ruimtelijke werking uitgaat. Dit impliceert dat naarmate deze variabele op een grotere afstand van de betrokken groep actoren gelegen is, het effect voor het gedrag van deze actoren des te geringer zal zijn. In een socio-econometrisch model kan deze variabele worden opgenomen als een zodanig met de afstand gewogen som, dat naarmate de afstand (of de „generalized costs” van het verkeer) groter is, de bijdrage van de variabele (de wegingscoëfficiënt) in de som kleiner is.

In SPAMO zijn vier subsystemen te onderkennen. Het linker bovendeel vormt het model van de sociale structuur: SPAMOS; het rechter bovendeel is het arbeidsmarktmodel: SPAMOL; links beneden bevindt zich het transportmodel: SPAMOT en beneden rechts is het model van de economische structuur onderscheiden: SPAMO1. De dungetrokken pijlen geven relaties binnen de subsystemen weer en de dikke pijlen de relaties tussen deze systemen.

Het model van de *sociale structuur* heeft betrekking op grootheden als de demografische opbouw en de sociale gelaagdheid van de bevolking, de woningkwaliteit en sociale infrastructuurelementen, zoals de onderwijsvoorzieningen, de winkel- en recreatieve voorzieningen, alsmede de andere factoren die de woonattractiviteit van een regio bepalen. Deze grootheden zijn naast de discrepanties op de arbeidsmarkt de belangrijkste verklarenden voor de omvang en kwaliteit van het arbeidsaanbod en de woonplaatskeuze van (potentiële) arbeidskrachten.

In het model van de *economische structuur* wordt de vraag naar arbeid verklaard uit de samenhangen binnen het productiesysteem. Zo bepalen onder meer de ontwikkelingen op markten van producten en productiefactoren de vestigingsplaatskeuze en de kapitaalgoederenvoorraad. De kapitaalgoederenvoorraad en de daarin belichaamde produktietechniek bepalen de vraag naar arbeid.

In een systeem waarin ruimtelijke „belemmeringen” bestaan spelen de z.g. bereikbaarheden een belangrijke rol. De bereikbaarheden bepalen, zoals opgemerkt, de hoogte van de potentialen. Ze worden verklaard in het *transportmodel*, waarin ze de resultante vormen van de vraag naar en het aanbod van verkeersinfrastructuur. De vraag naar verkeersvoorzieningen volgt onder meer uit de omvang van het sociale verkeer (zie SPAMOS), het woonwerkverkeer (zie SPAMOL) en het zakelijke transport van personen en goederen (zie SPAMO1). Het aanbod van verkeersinfrastructuur wordt beperkt door de planologische en milieuraandvoorwaarden.

De confrontatie van de vraag naar en het aanbod van arbeid, alsmede de reacties op de spanningen tussen beide grootheden worden beschreven in het model van de *arbeidsmarkt*. In dit model staat het begrip discrepantie centraal. De discrepanties op de arbeidsmarkt geven de mate aan, waarin verlangens van arbeidskrachten en ondernemers 11) niet zijn bevredigd in de voor hen relevante arbeidssituatie. Vaak zal de situatie op de arbeidsmarkt voor zowel de arbeidsvraag als het arbeidsaanbod een compromissituatie inhouden, waarbij weliswaar een aantal verlangens niet geheel wordt bevredigd, maar dit toch geen voldoende aanleiding is om te streven naar een verandering van de arbeidssituatie (door bijv. van baan te veranderen of door een werknemer te ontslaan).

Uit de confrontatie van de vraag naar en het aanbod van arbeid naar aantallen en kwaliteit volgt de mate waarin arbeidsposities bezet of onbezet, en arbeidskrachten tewerkgesteld of werkloos worden of blijven. Arbeidsposities kunnen ook worden bezet doordat men van positie verandert. Bij het zoeken naar een passende arbeidspositie of een geschikte arbeidskracht kan gebruik worden gemaakt van de diensten van de arbeidsbureaus, waarvan de effectiviteit exogeen is bepaald. Bij ontevredenheid met de bezette ar-

beidspositie kunnen reacties optreden, zoals ziekteverzuim, maar ook scholing enz. De inkomens worden deels door het macro-beleid bepaald, deels door de discrepanties op de arbeidsmarkt.

Dwarsverbanden van de arbeidsmarkt naar de andere sferen zijn onder meer: de beperking van de productieve mogelijkheden door het ziekteverzuim, de invloed van de vraagdiscrepanties op de substitutie van arbeid en kapitaal en de migratie van productiehuishoudingen en de invloed van de aanboddiscrepanties op de verandering van woonplaats. Een belangrijke link van de arbeidsmarkt naar de sociale structuur is tenslotte de verklaring van de sociale stratificatie uit de arbeidsposities die door de arbeidskrachten worden bezet. Aan de vervulde functie zijn namelijk stratificatie kenmerkende zaken verbonden, zoals inkomen, status, macht.

Uit voorgaande — onvolledige — beschrijving van SPAMO blijkt al hoezeer de arbeidsmarkt verweven is met andere maatschappelijke deelgebieden. Een nadere bestudering van het schema zal deze conclusie nog versterken. Men dient zich daarom bij voortdurende rekenschap te geven van het bestaan van allerlei circulaire verbanden, die men zonder een systematische beschouwing van de arbeidsmarkt als facet van het maatschappelijk gebeuren niet zou onderkennen. De invloeden uitgaande van de arbeidsmarktvariabelen strekken zich dus ook uit tot andere deelgebieden dan de arbeidsmarkt en kunnen via deze deelgebieden weer hun repercussies hebben voor de arbeidsmarktvariabelen zelf. Slechts door een modelmatige beschouwing van deze relaties is het mogelijk bij de analyse van arbeidsmarkt-vraagstukken met circulaire effecten adequaat (kwantitatief) rekening te houden. Voorts zou een arbeidsmarktbeleid dat met deze mogelijke relaties geen rekening houdt, wel eens gevolgen kunnen hebben die averechts zijn aan hetgeen eigenlijk door het beleid wordt beoogd. Het is daarom begrijpelijk, dat bij de verdere uitwerking van het nog globale arbeidsmarktmodel uit SPAMO ook variabelen worden meegenomen, die op het eerste gezicht niet op de arbeidsmarkt betrekking hebben.

Het arbeidsmarktmodel

In het vervolg van de basisstudie worden eerst een drietal belangrijke vraagstukken van de arbeidsmarkt verder uitgediept. Te weten: de samenhang tussen de sociale gelaagdheid van de bevolking en de arbeidsmarkt, het discrepantie-vraagstuk en de arbeidsmigratie. Ten aanzien van de sociale stratificatie wordt vastgesteld, dat deze in sterke mate van de aard van de bezette arbeidsposities afhangt. De stratificatie is zelf weer verklarende voor de (gewenste) consumptiepatronen, de schoolkeuze van de kinderen en ook voor het pakket van wensen met betrekking tot de te vervullen arbeidsposities. Er is dus sprake van een wederzijdse afhankelijkheid van de sociale stratificatie en de arbeidsmarkt.

Bij de bespreking van het discrepantie-vraagstuk worden de traditionele maatstaven voor evenwicht (werkloosheid en openstaande vraag) aan een kritische beschouwing onderworpen. Deze maatstaven blijken gebreken te vertonen. Ze geven met name een onvoldoende inzicht in de onevenwichtigheden, die zich ten aanzien van de vervulde arbeidsposities voordoen. In de basisstudie wordt daarom een aanzet gegeven voor de ontwikkeling van een stelsel indicatoren, die op een meer bevredigende wijze de spanningen op de arbeidsmarkt weergeven 12).

Met betrekking tot de arbeidsmigratie wordt getracht een

11) Waaronder de overheid als werkgever.

12) Vergelijk ook: Leo H. Klaassen en Hans Heijke, *Some indicators of regional labour-market equilibrium*, Series: Foundations of empirical economic research, Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam 1975/2; en J. A. M. Heijke, *Werken en welzijn*, *ESB*, 30 april 1975, blz. 414-417.

theoretisch kader te ontwerpen, waarbinnen de migratie van personen systematisch wordt verklaard uit hun migratiegeneigdheid (de mobiliteit) en de voor hen relevante impulsen, die zowel op de woningmarkt als de arbeidsmarkt gelegen kunnen zijn. De theorie is opgesteld naar analogie van een model voor het geografisch verplaatsingsgedrag van individuen, zoals eerder geformuleerd door Klaassen en Drewe 13).

Na uitdieping van deze drie vraagstukken wordt het in SPAMO opgenomen — nog globale — arbeidsmarktmodel SPAMOL verder uitgewerkt. Het zou te ver voeren het ontwikkelde arbeidsmarktmodel (eigenlijk: -schema) hier uitgebreid te bespreken. Hiervoor kan de lezer de basisstudie zelf raadplegen. Bij de uitwerking van SPAMOL bleek het zinvol te zijn, zoals uit het voorgaande eveneens mag worden afgeleid, om een groot aantal variabelen uit de modellen van de sociale en de economische structuur in het arbeidsmarktmodel op te nemen.

Voor de kwantitatieve implementatie van het arbeidsmarktmodel zijn statistische gegevens nodig. Deze gegevens zijn gedeeltelijk reeds beschikbaar. Het ontbreekt echter aan een systematische registratie van de stromen en voorraden van arbeidskrachten en arbeidsposities. In de basisstudie wordt een sluitend data-systeem ontwikkeld, dat bij uitvoering het mogelijk maakt, om de belangrijkste — naar categorieën — verdeelde voorraden van arbeidskrachten en arbeidsposities, alsmede de „overgangen” tussen de verschillende voorraadcategorieën in hun conjuncturele en structurele ontwikkeling te bestuderen. Voor de realisatie van een dergelijk systeem zijn reeds aanknopingspunten te vinden bij enkele van de thans in opbouw zijnde CBS-statistieken 14).

Het programma

De studie wordt afgesloten met het aangeven van een aantal onderzoekthema's, die te zamen een raamprogramma van interdisciplinair arbeidsmarktonderzoek vormen. Op de uitgangspunten en de opzet van het programma zijn we reeds ingegaan. We beperken ons nu tot de volgende opmerkingen.

De in de basisstudie aangegeven onderzoekthema's komen uiteindelijk neer op het kwantitatief uitwerken van het in schemavorm gepresenteerde arbeidsmarktmodel SPAMOL. Het schema omvat een stelsel hypothesen met betrekking tot de samenhangen tussen een aantal arbeidsmarktvariabelen. Deze hypothesen moeten — mede aan de hand van de beschikbare inzichten uit de literatuur — theoretisch en empirisch worden getoetst. Bij niet-verwerping der hypothesen kunnen ze in beginsel worden opgenomen in een socio-econometrisch arbeidsmarktmodel, zodat een bestudering van de problematiek in een wijder verband mogelijk wordt. In feite is het voorgaande een continu proces, want het model zal steeds moeten worden aangepast aan nieuwe gezichtspunten.

De resultaten der verschillende onderzoekingen zullen niet altijd als deelmodellen in een hoofdmodel kunnen worden opgenomen. De reden hiervan kan zijn dat het betrokken thema zich niet volledig met behulp van aan strenge eisen voldoende kwantitatieve methoden laat onderzoeken of dat schakels in de beschikbare keten van statistische gegevens ontbreken. Het aanvatten van dergelijke projecten kan echter toch gerechtvaardigd zijn, mits de resultaten ervan bijdragen tot het oplossen van belangrijke beleidsproblemen. Ten aanzien van dergelijke projecten zou echter wel steeds moeten worden geëist, dat expliciet wordt aangegeven, welke relaties uit het arbeidsmarktschema worden onderzocht of welke men daaraan wenst toe te voegen. Bovendien moet steeds worden getracht de consequenties van de resultaten van een dergelijk onderzoek voor het gekwantificeerde model aan te geven. Dit kan ertoe leiden dat de onderzoekresultaten, ondanks een breed en tegelijk diepgaand

onderzoek, worden samengevat in een vereenvoudigde wetenschappelijke vergelijking, die zich toch laat integreren in het arbeidsmarktmodel.

We zullen nu enkele van de voorgestelde onderzoekthema's kort aanduiden. Traditioneel wordt de mate van arbeidsmarkt-evenwicht uitgedrukt in termen van werkloosheid, openstaande vraag, migratie en pendel. Deze maatstaven zijn ontoereikend, omdat bij afwezigheid van werkloosheid, openstaande vraag, migratie en pendel over lange afstanden, toch „onevenwichtigheden” op de arbeidsmarkt kunnen voorkomen. Immers, werknemers kunnen ontevreden zijn over hun arbeidspositie, zonder van baan te veranderen. Voorts kunnen werkgevers ontevreden zijn over de door de werknemer geleverde arbeidsprestatie, zonder dat ontslag volgt. Deze spanningen blijven in de traditionele beschouwingwijze van het arbeidsmarkt-evenwicht onder de oppervlakte, omdat deze zich in onvoldoende mate concentreert op de discrepanties tussen wat de betrokken actoren eigenlijk willen en de voor hen relevante arbeidssituatie. Een belangrijk onderzoekthema wordt dus gevormd door het zoeken naar geschikte maatstaven voor de graad van arbeidsmarkt-evenwicht. In deze *spanningsindicatoren* zullen beloningen, pendelafstanden, beroepenafstanden 15), werkomstandigheden e.d. een rol moeten spelen.

Een volgend onderzoekthema omvat het nagaan wat de beweerdde en de feitelijke *doelstellingen* zijn, die door de bij het arbeidsmarktgebeuren betrokken collectiva, zoals de verschillende overheden en de organisaties van werkgevers en werknemers, worden gehanteerd. Bij dit onderzoek zou tevens moeten worden vastgesteld, welke intensiteit zij aan deze doelstellingen plegen toe te kennen en hoe zij trachten ze te bereiken. Voorts zou moeten worden nagegaan welke doelstellingen de collectiva bij de formulering van hun beleid naar verwachting zullen hanteren, onder toekomstige — nog nader te specificeren — maatschappelijke ontwikkelingen. Tenslotte zou men onder dit thema een onderzoek kunnen brengen, naar de opstelling van een dynamisch interactiemodel van collectiva, die zich bij de formulering van doelstellingen en het ondernemen van acties aan elkaars gedrag en de ontwikkelingen binnen het arbeidsmarktsysteem refereren.

Het derde hier te noemen onderzoekthema betreft de problematiek van de *sociale ongelijkheid*. Onderzocht moet worden aan welke grootheden deze ongelijkheid kan worden afgemeten (bijv. inkomen, macht, carrièremogelijkheden) en hoe de bezetting van arbeidsposities de sociale laaggraadigheid van de bevolking bepaalt.

De daarop volgende onderzoekthema's uit het programma hebben meer specifiek betrekking op het onderzoeken der verschillende deelrelaties uit het model van de arbeidsmarkt. Voordat integratie van de resultaten van al deze deelprojecten mogelijk is, zullen jaren van diepgaand onderzoek zijn verstreken. De beleidsvoerende instanties zien zich thans en in de nabije toekomst voor belangrijke arbeidsmarkt-vraagstukken geplaatst. Het lijkt daarom verstandig, parallel aan de uitvoering van de afzonderlijke deelstudies, tevens aan te vangen met de bouw van een meer geaggregeerd socio-econometrisch *arbeidsmarktmodel* op basis van het thans beschikbare cijfermateriaal. De resultaten hiervan zouden dan op redelijk korte termijn tegemoet kunnen worden gezien.

Dit model zou qua structuur moeten aansluiten bij het model dat in de basisstudie is voorgesteld. Op deze wijze kan het tevens fungeren als een voorloper van het later gereedkomende, meer complexe model. Zo kunnen in een vroeg stadium problemen bij de integratie der deelmodellen

13) L. H. Klaassen en P. Drewe, *Migration policy in Europe*, Westmead-Lexington, 1973.

14) Bijv. de Arbeidskrachtentelling.

15) Onder beroepenafstand kan de reciproke worden verstaan van de neiging van het ene beroep naar het andere over te stappen, *ceteris paribus*.

Is er nog een uitweg uit de vad-perikelen?

DR. F. L. G. SLOOFF

Aangezien de vad zowel door alle van betekenis zijnde werkgevers- en werknemersorganisaties, als door alle van betekenis zijnde politieke partijen is aanvaard, is nu de tijd gekomen voor een z.g. raamwet, die tot doel heeft op verantwoorde wijze een ondernemingswijze vad tot stand te brengen. In dit artikel bespreekt Dr. F. L. G. Slooff de punten, die z.i. in een dergelijke raamwet aan de orde moeten komen, zoals de wijze waarop de winst wordt vastgesteld, het gedeelte van de overwinst, dat minimaal naar de werknemers dient te gaan, de vorm, het beheer en de blokkering van de werknemersaanspraken. Instrumenten voor een gelijkmatigere verdeling van vermogen zijn, aldus de schrijver, het investeringsloon en afroaming van extreme winsten ten bate van collectieve doeleinden; ondertussen zou dan aandacht kunnen worden besteed aan mogelijkheden tot het komen van een collectieve vad. De auteur pleit voor een meer geleidelijk invoeren van de eenvoudiger ondernemingswijze vad, opdat de betrokkenen al doende meer ervaringen kunnen opdoen.

Uitgangspunten

De in het algemeen — en tenminste door ter zake kundigen — onvoldoende doordacht bevonden vad (vermogensaanwasdeling)-plannen van de Nederlandse regering hebben heel wat stof doen opwaaien. Wie alles heeft doorgenomen, wat hierover de laatste maanden is geschreven, kan zuch-

tend concluderen: zoveel hoofden, zoveel zinnen. Bij het scheiden van hoofdzaken en bijzaken komen echter een aantal punten naar voren, waarover een grote mate van overeenstemming is bereikt.

In tegenstelling tot in de jaren zestig, toen de vad eveneens een aantal jaren in het middelpunt van de belangstelling stond, zijn er thans nauwelijks nog organisaties of personen van betekenis, die zich kanten tegen het laten delen van de werknemers in de vermogensaanwas — of zelfs breder nog — in de overwinst van de ondernemingen. Zowel de werkgeversorganisaties als de VVD, die in de jaren zestig vad afwezen, staan daar nu veel positiever tegenover. In het rapport *Vermogensaanwasdeling* van de Prof. Teldersstichting (van de VVD) staat zelfs dat „gesteld in het raam van de persoonlijke bezitsvorming . . . vermogensaanwasdeling in principe past in het kader van een liberale inkomenspolitiek”. Vastgesteld mag worden, dat vad thans zowel door alle van betekenis zijnde organisaties van werkgevers en werknemers als door alle van betekenis zijnde politieke partijen is aanvaard. Dit is een belangrijk winstpunt; zij het dat er nog verschil van mening bestaat over de verdere uitwerking.

Als eerste stap in de richting van vad zal nu wellicht een wet algemeen aanvaardbaar zijn, die een kader aangeeft voor het toekennen van vermogensaanwas aan de werknemers van de eigen onderneming. Zo zou het de minste problemen gevende gedeelte van de door de regering beoogde vermogensaanwasdeling, het ondernemingswijze gedeelte, in elk geval ingang kunnen vinden. In het *Advies inzake de door de regering voorgestelde vermogensaanwasdeling* van de Sociaal-Economische Raad van 5 november jl. 1) hebben de werkgeversvertegenwoordigers te kennen gegeven zich niet te zullen verzetten tegen een raamwet, die „een

1) Verder SER-advies 1975 genoemd.

worden voorzien en kunnen adviezen worden verstrekt aan de uitvoerders van de deelstudies met betrekking tot de inhoud en de vorm van de socio-econometrische vergelijkingen, waarin uiteindelijk de resultaten van hun werk bij voorkeur dienen te worden vervat.

Tenslotte moet nog worden gewezen op de hoge prioriteit, die naar onze mening het onderzoeksthema „verzameling van statistische gegevens” heeft. Voor de uitvoering van het programma van arbeidsmarktonderzoek is veel statistische informatie nodig. Omdat de tijdige beschikbaarheid van gegevens wel eens voor verschillende deelprojecten een bottle-neck-factor kan vormen, is in de basisstudie uitgebreide aandacht besteed aan de opzet van een data-systeem, waarvan wij wensen dat het op korte termijn op zijn merites zal worden beoordeeld en zal worden vastgesteld hoe de gedane voorstellen kunnen worden verwezenlijkt.

Voor dat het voorgestelde programma, dat thans in discussie is, kan worden uitgevoerd, zal organisatorisch nog veel werk te verzetten zijn. Het is evident, dat een organisatiestructuur nationaal programma arbeidsmarktonderzoek zonder de inventieve inbreng van de onderzoekers een lege huls is, die wij hopen met verrichte basisstudie enigszins te hebben opgevuld. De uitvoering van het programma zal een beroep doen op alle deskundigheid die in Nederland op het terrein van de arbeidsmarkt aanwezig is 16).

J. A. M. Heijke

16) R. Ruiter, Ten geleide, in J. A. M. Heijke, L. H. Klaassen en C. J. Offereins, t.a.p., blz. V.

aantal algemene voorwaarden formuleert ten aanzien van OD-regelingen" (overwinstregelingen) . . . „voor de werknemers in de betreffende onderneming", waarbij dan wel „in de bedrijfstakken en ondernemingen vrij wordt onderhandeld over O.D.". Enige kroonleden van de SER, die zich verder wel met de werkgevers uitspraken tegen de vadvorstellen van de regering, vonden dit te vrijblijvend. Zo vond bijv. Dr. J. Zijlstra, dat een raamwet binnen een zekere periode tot het invoeren van vadv diende te leiden.

Raamwet

In een raamwet, die inderdaad tot doel heeft op verantwoorde wijze ondernemingsgewijze vadv tot stand te brengen, zouden de volgende punten aan de orde kunnen komen.

De voorwaarden waaraan een onderneming moet voldoen om vadv-plichtig te zijn

De *Interim-nota Inkomensbeleid* denkt aan de onder de vennootschapsbelasting vallende ondernemingen met een winst van ten minste f. 250.000 per jaar. Zou het niet de voorkeur verdienen uit te gaan van een minimum aantal werknemers en/of een minimumomvang aan eigen vermogen? In Frankrijk is voor de ondernemingsgewijze vadv een grens gesteld van 100 personeelsleden.

De wijze waarop de winst wordt vastgesteld

De regering gaat uit van de fiscale winst. Voor een ten dele collectief stelsel kan de commerciële winst moeilijk als grondslag dienen, omdat dan de ontwijkingskansen te groot zijn 2). Het corrigeren van de fiscale winst om deze geschikt te maken als grondslag voor een vadv-heffing werpt echter ook grote problemen op. Om tot een de rechtvaardigheid niet te veel geweld aandoend collectief vadv-stelsel te komen, zal de beslissingsbevoegdheid van de ondernemingsleiding sterk aan banden moeten worden gelegd 2).

Voor een uitsluitend ondernemingsgewijze vadv zijn commerciële jaarverslagen wél bruikbaar, zoals blijkt uit de vele, al bestaande winstdelingsregelingen voor het personeel. Naast de bepalingen in de Wet op de jaarrekening van ondernemingen lijken nog wel nadere voorschriften gewenst ten aanzien van het op een actuele waarde brengen van de activa, de afschrijvingen en het vermogen van de onderneming en mogelijk nog ten aanzien van enige andere punten 3).

De maximale hoogte van de primaire beloning voor de verschaffers van eigen vermogen (aandeelhouders)

Het voornemen van de regering ter compensatie van een redelijke kapitaalbeloning „voorhands" een correctie aan te brengen „ter grootte van een bepaald, landelijk vast te stellen percentage van de loonsom van de betrokken onderneming 4) is algemeen als ondeugdelijk afgewezen 5). De voorkeur voor de norm van een primaire beloning voor het kapitaal gaat meestal — terecht — uit naar het rendement op „een pakket staatsobligaties", met daarnaast een toeslag voor het risico-element 6). Als het vermogen is gewaardeerd op basis van de historische kostprijs is dit verantwoord. Is het vermogen tegen een actuele waarde op de balans opgenomen, dan mag voor het maximum slechts van een „reële" rente (d.w.z. een rente ex inflatiepremie) als vergelijkingsbasis worden uitgegaan. Bij het vaststellen van het risico-element dient men in aanmerking te nemen in welke mate de aandeelhouders als deelgerechtigden tot de overwinst al in de goede kansen van het ondernemen delen. In Frankrijk is de primaire beloning op 5% gesteld. Dit zou voor Nederland bij een waardering tegen actuele waarde voor het vermogen eveneens verdedigbaar zijn. Voorts behoort de primaire beloning voor het kapitaal vanzelfsprekend een cumulatief preferent karakter te krijgen 7).

Het gedeelte van de overwinst, dat minimaal naar werknemers dient te gaan

Beschouwt men, zoals de regering, de onderneming als een samenwerkingsverband van arbeid en kapitaal, dan ligt het voor de hand, dat beide productiefactoren ongeveer overeenkomstig hun bijdragen aan de toegevoegde waarde in de overwinst delen. Dit is in Frankrijk het geval. Hiermede behoeft het werkgeversstandpunt, dat het percentage afhankelijk behoort te zijn van de verdere inhoud van de overwinstdeling niet in strijd te zijn, maar wél het regeringsvoorbeeld, dat 10% en de standpunten van andere SER-leden, dat 20% of 50% van de overwinst naar werknemers dient te gaan 8). In de raamwet zou bijv. 20% als een minimum (voor kapitaalintensieve ondernemingen) opgenomen kunnen worden.

De toekenningen aan de werknemers binnen één onderneming

De werkgevers willen de hoogte van de aanspraken voor de individuele werknemers koppelen aan de salarishoogte. De vakcentrales stellen zich achter het regeringsstandpunt van gelijke bedragen per persoon 8). Als de raamwet het laatste standpunt overneemt, wordt al op één punt tegemoet gekomen aan één van de voornaamste bezwaren van de vakcentrales tegen ondernemingsgewijze vadv: het vergroten van de ongelijkheid tussen werknemers.

De vorm van de aanspraken van de werknemers

De wet zal, volgens algemene overtuiging, in geen geval mogen bepalen, dat — zoals de *Interim-nota Inkomensbeleid* stelt — uitsluitend aandelen of „schuldbrieven met een lange aflossingstermijn en een vergoeding die bestaat uit rente waarvan de hoogte afhankelijk is van de winst" in één nationaal beleggingsfonds voor werknemers mogen worden ingebracht.

Het uitsluitend verstrekken van aandelen of andere bij de winst betrokken vermogenstitels kan tot niet-bevredigend oplosbare waarderingproblemen leiden, wanneer deze waarden niet op een beurs zijn genoteerd. Daarnaast kunnen aandelen soms ongeschikt zijn voor kleine beleggers of kan hun uitgifte niet passen in de kapitaalbehoefte van de betreffende onderneming. In onderling overleg tussen werkgevers en werknemers zal, zoals ook de SER bepleit 9), beslist dienen te worden over de afgifte van aandelen, van andere vermogenswaarden of van contanten. De raamwet zou nog kunnen voorzien in een scheidsrechterlijke instantie voor het geval partijen niet tot overeenstemming komen.

Het beheer van de werknemersaanspraken

Veel pleit voor de regeringsplannen om te komen tot één nationale beleggingsgemeenschap, waarin de aanspraken van alle werknemers worden ingebracht 10). Het lijkt dan

2) Zie bijv. mijn bijdrage over vadv in *ESB* van 4 juni jl.

3) Zie bijv. *Advies inzake vermogensaanwasdeling en andere instrumenten van bezitsvormingsbeleid* uit 1968 van de SER (verder SER-advies 1968 genoemd) en *Vermogensaanwasdeling* van F. L. G. Slooff, Alphen a/d Rijn, 1969.

4) Zie *Interim-nota Inkomensbeleid*, blz. 58.

5) Zie SER-advies 1975, verder bijv. Prof. Dr. H. W. J. Bosman en Drs. T. C. Braakman in *Vadv ter sprake*, uitg. van Stichting Maatschappij en Onderneming, Scheveningen, 1975, blz. 8 e.v. en blz. 24 e.v.

6) Zie bijv. SER-advies '68 en SER-advies '75.

7) Ook het werkgeversstandpunt in SER-advies '75.

8) Zie SER-advies '75.

9) Zie SER-advies 1975 en voor een uitvoeriger fundering mijn bijdrage over vadv-aanspraken in *ESB* van 25 juni jl., alsmede Braakman in *Vadv ter sprake*.

10) Zie *Vermogensaanwasdeling en besparingen* van schrijver dezes in *Bondsspaarbanken* van juli-augustus jl.

ook gewenst, dat de regering meewerkt aan het tot stand komen daarvan.

Aangezien er van verscheidene zijden bezwaren zijn ingebracht tegen één verplicht beleggingsmedium 11), zou de wet de mogelijkheid open kunnen laten tevens andere beleggingsvormen voor vad-aanspraken toe te laten, mits daarover overeenstemming aanwezig is tussen de betrokken werkgever en zijn medewerkers.

Het lijkt niet alleen in het algemeen, maar even goed in het werknemersbelang, dat in het bestuur van een beleggingsgemeenschap voor vad-aanspraken mede deskundigen worden opgenomen uit de kring van de ondernemers, de beleggingswereld en de overheid. Bepalingen, bijv. ter zake van het stemrecht, dienen te voorkomen, dat de nationale beleggingsgemeenschap een te grote machtspositie kan gaan innemen.

Het blokkeren van de werknemersaanspraken

Blokkeren is zowel gewenst ter beveiliging van de kapitaalvoorziening als om de nagestreefde bredere vermogensspreiding onder werknemers te bereiken. Om deze doeleinden zo goed mogelijk te verwezenlijken en om aansluiting te krijgen op de al bestaande bezitsvormingsfaciliteiten, verdient de door de regering genoemde periode van 7 à 10 jaar de voorkeur boven de periode van 4 à 5 jaar, waar de werkgevers aan denken 11). Eventueel zou kunnen worden overwogen vervroegde deblokkering toe te laten, indien de conjuncturele of monetaire situatie daartoe aanleiding geven.

Na deblokkering behoren de werknemers de beschikking te krijgen over verhandelbare en ter beurze genoteerde participatiebewijzen. Dit vergroot de beschikkingmogelijkheid van de werknemers over hun vad-vermogen en het bevordert — via de vervangende spaarders — het handhaven van de besparingen.

Uiterste datum voor het tot stand komen van vad-regelingen

De vad zou wettelijk opgelegd moeten kunnen worden voor onder de raamwet vallende ondernemingen, die op een bepaalde datum nog geen vad-regeling hebben ingevoerd. Uiteraard dient de mogelijkheid geschapen te worden bestaande winstdelingsregelingen in de wettelijke regeling in te bouwen; eventueel met een overgangperiode om de toekenningen voor alle werknemers binnen de onderneming gelijk te trekken.

Tenslotte behoort de raamwet bepalingen te bevatten om te garanderen, dat de met de werknemers inzake vad en de belegging daarvan overeengekomen afspraken op verantwoorde wijze worden nagekomen.

Aanvullend inkomensbeleid

De vakcentrales geven thans, in tegenstelling tot in 1968 12), vooral de voorkeur aan collectieve vad, omdat zij vrezen, dat bij ondernemingsgewijze winsttoekenningen te grote inkomensverschillen tussen personeel van verschillende ondernemingen kunnen ontstaan. Dat in sommige produktiegemeenschappen nooit overwinst beschikbaar zal komen, is te ondervangen door, overeenkomstig vroegere voorstellen van de vakcentrales, investeringsloon toe te passen, waar vad niet mogelijk is 12).

Abnormaal hoge vad-aanspraken kunnen, indien bij de winstverdeling is rekening gehouden met de mate van arbeidsintensiteit, slechts voorkomen bij extreme winsten. Maar zijn die alleen voor personeel niet aanvaardbaar, doch wél voor het overwinstdeel van kapitaalverschaffers? Door een progressie in de vennootschapsbelasting aan te brengen voor winsten, die een bepaald percentage over het

eigen vermogen overtreffen, valt alle onredelijk hoog bevonden winst in de gewenste mate af te romen. Deze oplossing lijkt mij zelfs nog meer in overeenstemming met de doelstellingen van de vakcentrales inzake een alomvattend inkomensbeleid.

De baten uit de aan te brengen progressie zouden — evenals de bedoeling was met de collectieve vad-aanspraken — voorlopig kunnen worden bestemd, om, waar nodig, aanvullende pensioenen toe te kennen, ware het niet, dat er algemeen voor is gepleit de vad-afdrachten evenmin onder de vennootschapsbelasting te laten vallen als de reeds bestaande winstdelingsregelingen voor werknemers 13). Geeft de regering gevolg aan deze wensen, dan zal de toekomst moeten uitwijzen, of een stijging van de arbeidsproductiviteit onder invloed van het invoeren van ondernemingsgewijze vad en een daardoor mogelijk tevens verbeterde kapitaalallocatie, zoveel vervangende winsten zullen teweegbrengen, dat toch nog (een gedeelte van) de extra-opbrengst uit progressie van de vennootschapsbelasting voor aanvullende pensioenen resteert. Hierbij zal natuurlijk de mate, waarin de winstcapaciteit van het bedrijfsleven zich na de huidige depressie herstelt, een rol spelen. Men zou naar compensatie voor minder baten uit vennootschapsbelasting ook (mede) in andere richting kunnen zoeken, bijv. door meer progressie in de belasting op hoge inkomens of op grote vermogens; dit overeenkomstig de regeringsdoelstelling van gelijkmatiger inkomens en vermogens.

Conclusie

Ik heb in het voorgaande getracht, na het afwegen van vele pro- en contra-argumenten voor tal van mogelijkheden, een weg te schetsen, die het mijns inziens mogelijk maakt, via een raamwet en breed opgezet overleg, op verantwoorde en waarschijnlijk voldoende instemming vindende wijze te beginnen met het invoeren van vermogensaanwasdeling. In Frankrijk werkt een overeenkomstig ondernemingsgewijs stelsel al acht jaar. Zo kan, mede met behulp van investeringsloon, een eerste flinke stap vooruit worden gezet om tot een gelijkmatiger verdeling van vermogen te komen.

Daarnaast zouden extreme winsten extra kunnen worden afgeroomd ten nutte van collectieve doeleinden (bijv. aanvullende pensioenen). Ondertussen kunnen deskundigen verder studeren op mogelijkheden om zonder al te grote bezwaren te komen tot enigerlei vorm van collectieve vad. In het buitenland is hiervoor echter — voor zover mij bekend — tot dusver evenmin een verdedigbare oplossing gevonden. De Westduitse regering is dan ook zo verstandig geweest haar collectieve vad-plannen voorlopig in de ijskast te zetten.

Door een meer geleidelijk invoeren van de eenvoudiger ondernemingsgewijze vad kunnen de betrokkenen daarenboven al doende meer ervaring opdoen met het vaststellen van het eigen ondernemingsvermogen, de winst en de winstparten, met het werken van een nationale beleggingsgemeenschap, met de wijze waarop daarin acceptabele vad-aanspraken kunnen worden ingebracht alsmede met de uitwerking van ondernemingsgewijze vad op de ontwikkeling van de ondernemingen en het gehele economische leven.

F. L. G. Slooff

11) Zie bijv. het werkgeversstandpunt in SER-advies 1975.

12) Zie SER-advies 1968 en ook *Bezitsvorming door vermogensaanwasdeling* van de drie vakcentrales, Utrecht, 1964.

13) Zie SER-advies 1975, waarin zowel werknemers- als werkgeversvertegenwoordigers daarvoor pleiten.

Olie en ontwikkelingslanden

DRS. A. KUYVENHOVEN

Een reeks veranderingen in de wereldeconomie in de jaren 1973 en 1974 heeft de vooruitzichten voor economische ontwikkeling op middellange termijn in de ontwikkelingslanden diepgaand gewijzigd. Als gevolg van de versnelde inflatie in de industrielanden, de vervijfvoudiging van de prijs van ruwe olie en derhalve een plotseling verslechterende ruilvoet, de wereldwijde tekorten aan voedsel en kunstmest en de langdurige recessie in de industrielanden, is de groei van het inkomen per hoofd in de olie-importerende ontwikkelingslanden in 1974 tot staan gekomen, terwijl voor 1975 zelfs een daling wordt verwacht. Voor de resterende jaren van het decennium zal de ontwikkeling naar verwachting aanmerkelijk beneden het groeitempo van het begin van de jaren zeventig liggen. Zonder additionele steunmaatregelen is het waarschijnlijk dat het inkomen per hoofd in de armste ontwikkelingslanden (landen met een per capita inkomen van \$ 200 en minder, en met een gezamenlijke bevolking van 1 mrd.) in de periode 1970-1980 nauwelijks een stijging zal ondergaan. In deze kroniek zal daarom speciale aandacht worden besteed aan de gewijzigde vooruitzichten voor de olie-importerende ontwikkelingslanden tot 1980. Vanwege de belangrijke rol die de prijsverhoging van ruwe olie heeft gespeeld, zal eveneens aandacht worden geschonken aan de groep van ontwikkelingslanden die olie exporteert: de OPEC-landen.

Recente ontwikkelingen in de olie-importerende ontwikkelingslanden

Mede als gevolg van de snelle stijging van de produktie in de industrielanden hebben vele ontwikkelingslanden in het begin van de jaren zeventig belangrijke vooruitgang kunnen boeken (zie tabel 4). Het bruto binnenlands produkt groeide overeenkomstig de doelstelling van DDII met 6% per jaar 1). Het uitvoervolume nam met meer dan 8% per jaar toe; door de verbeterende ruilvoet, zelfs voor landen met uitvoer van niet-minerale produkten, lag de groei van de invoercapaciteit van de uitvoer daar nog boven. Ondanks een voortdurende verslechtering van de hulpinspanning van de industrielanden, van 0,51% van hun bruto nationaal produkt in 1963 tot 0,30% in 1973, namen de monetaire reserves toe, nam de schuldenlast ten opzichte van de uitvoer af, en bleef het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans beperkt. De stijging van de landbouwproduktie bleef echter aanzienlijk achter bij de bevolkingsgroei; in 1972 leidde dit voor het eerst sinds lange tijd tot forse prijsstijgingen op de wereldmarkt voor granen. Het tempo van de ontwikkeling was bovendien niet voor elk land gelijk: de groei van de armste landen, met een

gemiddeld inkomen van \$ 100, nam per hoofd van de bevolking nog niet met 1% per jaar toe; voor de landen met een hoger inkomen, gemiddeld \$ 400, werd een groei van 4% per hoofd geregistreerd.

De vervijfvoudiging van de olieprijs in het najaar van 1973 betekende voor de olie-importerende ontwikkelingslanden het begin van een ernstige stagnatie in hun groeitempo. In combinatie met sterk stijgende prijzen voor voedsel, kunstmest en andere industriële produkten verslechterden ruilvoet en betalingsbalans in 1974 op ongekende wijze. Omdat de prijzen van primaire produkten in de loop van 1974 een hoogtepunt bereikten, kwam de ruilvoet voor olie-importerende ontwikkelingslanden met een hoger inkomen pas in 1975 op een dieptepunt. In totaal is in deze twee jaar de ruilvoet voor alle olie-importerende ontwikkelingslanden met 15% verslechterd en het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans opgelopen van \$ 11 mrd. in 1973 tot \$ 26 mrd. in 1974. Voor 1975 wordt een tekort van \$ 35 mrd. voorzien. Van de stijging van \$ 15 mrd. in 1974 komt naar schatting \$ 8,5 mrd. op rekening van hogere olieprijsen, \$ 5,5 mrd. kan worden toegeschreven aan de recessie in de industrielanden.

De dominerende invloed van graan, kunstmest en olie op de betalingsbalans komt duidelijk tot uitdrukking in India. Was het aandeel van de drie produkten in het totale invoerpakket nog 21% in 1972-1973, twee jaar later, in 1974-1975, was dit aandeel tot 58% gestegen. Ondanks de toename van de uitvoer met 14% gedurende 1973-1974 liep het betalingsbalanstekort dan ook op van \$ 50 mln. in 1972-1973 tot \$ 650 mln. in 1973-1974. Voor 1974-1975 wordt een verdere verslechtering voorzien, wellicht tot \$ 900 mln.

Bij een zodanig snel olopend betalingsbalanstekort zal het geen verwondering wekken dat in de meeste olie-importerende ontwikkelingslanden de produktiestijging zeer beperkt bleef. Intering op reserves, het aantrekken van korte-termijnkrediet, en verhoogde kapitaalhelp hebben niet kunnen verhinderen dat in een aantal landen aan drastische aanpassingen in het stijgingstempo van de invoer niet te ontkomen viel. Aangezien in de meeste ontwikkelingslanden de ruimte tot het beperken van de consumptieve invoer al minimaal is, betekent een dergelijke aanpassing een beperking van ingevoerde grondstoffen, halfabrikaten, machines, transportmaterieel en onderdelen voor produktieve doeleinden. Wil een blijvende stagnatie in de groei worden voorkomen, dan zullen de olie-importerende landen in staat moeten worden gesteld door middel van verhoogde kapitaalhelp en leningen de sterk gestegen invoerkosten te financieren. Deze verhoogde behoefte aan buitenlands kapi-

1) Deze en andere gegevens in deze kroniek zijn onder meer ontleend aan vertrouwelijke rapporten van de Wereldbank; Hollis B. Chenery, „Restructuring the World Economy”, *World Development*, Vol. 2, No. 10-12, oktober-december 1974; H. B. Chenery, *Discussion paper on finance*, Symposium on a new international economic order, Den Haag, 22-24 mei 1975; OECD, *Economic Outlook 17*, juli 1975; *The Economist*, 16 augustus en 20 september jl. en *The Petroleum Economist*, september 1975. Het zojuist verschenen *Development co-operation, 1975 review* van het Development Assistance Committee van de OECD kon niet meer in deze kroniek worden verwerkt. Een afzonderlijke bespreking verschijnt later.

taal kan onder deze omstandigheden zuiver als betalingsbalanssteun worden gezien, die op middellange termijn uitsluitend kan worden verminderd door het opvoeren van de uitvoer. Zolang de uitvoer nog niet voldoende is toegenomen, heeft het dan ook geen zin om via verhoging van de binnenlandse besparingen de afhankelijkheid van buitenlandse hulp te verminderen: het niveau van de investeringen is op korte termijn immers in eerste instantie afhankelijk van de mogelijkheid de invoercompont te betalen.

(I.M.)

De positie van de OPEC

In zekere zin vormt de recente ontwikkeling in de olie-exporterende ontwikkelingslanden de keerzijde van die in de olie-importerende ontwikkelingslanden. Dank zij de forse verhoging van de prijs van ruwe olie slaagde de OPEC erin binnen korte tijd de ruilvoet bijna te verviervoudigen. Bedroegen de opbrengsten uit de uitvoer van ruwe olie in 1972 nog \$ 14 mrd., in 1974 waren deze opbrengsten tot \$ 95 mrd. gestegen. Ondanks een verdubbeling van de invoer naar de OPEC kon in 1974 een overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans van \$ 60 mrd. worden gerealiseerd (tegenover een tekort van \$ 26 mrd. voor de olie-importerende ontwikkelingslanden en van \$ 24 mrd. in de OECD-landen). Aangezien de uitvoer van ruwe olie uit de OPEC in 55% van het wereldverbruik voorziet, nam na de prijsverhoging van ruwe olie het aandeel van de OPEC in de wereldhandel sterk toe, van 6,3% in 1970 tot 16,8% in 1974. Het aandeel van de olie-importerende ontwikkelingslanden daalde van 15,5% in 1970 tot 14,3% in 1974, tegen ongeveer 20% in de jaren vijftig. Als gevolg van de aanhoudende

recessie in de industrielanden wordt overigens voor 1975 een lager overschot voor de OPEC verwacht, nl. \$ 45 mrd. Het tekort van de OECD neemt sterk af, tot ongeveer \$ 5 mrd.

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Balanced International Growth van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Ofschoon de OPEC-landen belangrijke overeenkomsten hebben, zijn de verschillen in bevolkingsomvang, olieproductie, reserves en economische structuur toch zodanig dat een onderverdeling in meer homogene groepen wenselijk is om tot een juiste beoordeling van hun positie te komen. In de tabellen 1 en 2 zijn een aantal gegevens over de belangrijkste olie-uitvoerende ontwikkelingslanden bijeengebracht, op grond waarvan drie groepen landen onderscheiden kunnen worden. De eerste groep landen (Saoedi-Arabië, Koeweit, Aboe Dhabi, Doebai, Katar, Oman en

Libië) wordt gekenmerkt door een laag absorptievermogen als gevolg van een combinatie van grote oliereserves, hoge produktieniveaus, een kleine bevolkingsomvang, weinig geschoold kader, en geen andere belangrijke natuurlijke hulpbronnen dan ruwe olie. Met een bevolking van slechts 12 mln. bezit deze groep 67% van de oliereserves van de OPEC, 49% van de produktie, en vloeit 50% van de olie-opbrengsten aan hen toe. Zoals tabel 2 laat zien zijn na 1973 voor deze groep van landen de olie-opbrengsten per hoofd tot fabuleuze hoogte gestegen. Het betalingsbalansoverschot van de OPEC komt dan ook in de eerste plaats op rekening van deze landen (\$ 37 mrd. van de \$ 60 mrd. in 1974).

De overige landen van de OPEC worden gekenmerkt door een groter absorptievermogen, en putten hun reserves in een aanmerkelijk sneller tempo uit. Vanwege hun grote bevolkingsomvang en laag per capita inkomen zijn Nigeria en Indonesië als een aparte groep opgenomen. Met name in deze twee landen zijn de olie-opbrengsten per hoofd van een bescheiden omvang, en de absorptie van olie-opbrengsten

Tabel 1. Produktie, uitvoer en reserves van olie voor OPEC-landen in 1974 a)

Land	Bevolking (in mln.)	Produktie (mln. ton)	Uitvoer (mln. ton)	Reserves (mrd. ton)	Levensduur (jaren)
Saoedi-Arabië	7,9	426	413	23,7	56
Koeweit	1,1	126	119	11,3	90
Aboe Dhabi en Doebai	0,3	80	80	4,3	53
Katar	0,2	25	25	0,8	31
Oman	0,7	14	14	0,8	57
Libië	2,2	77	76	3,5	45
Sub-totaal	12,3	748	727	44,3	59
Iran	32,5	301	281	9,0	30
Irak	10,7	95	91	4,7	49
Algerije	15,9	49	44	1,0	20
Venezuela	11,7	156	144	2,1	14
Sub-totaal	70,8	601	560	16,8	28
Nigeria	73,4	112	109	2,8	25
Indonesië	126,5	71	62	2,0	29
Sub-totaal	199,9	183	171	4,9	27
Totaal	283,0	1.532	1.458	66,0	43

a) Exclusief Ecuador en Gabon, inclusief Oman.
Bronnen: *World Bank Atlas*, 1974 en *Essobron*, juli 1975.

Tabel 2. Olie-opbrengsten van OPEC-landen in 1972 en 1974 a)

Land	Olie-opbrengsten, totaal (mrd. VS-dollars)		Olie-opbrengsten, per hoofd (VS-dollars)		Bruto nationaal produkt, per hoofd 1972
	1972	1974	1972	1974	
Saoedi-Arabië	2,8	24,6	370	3.100	550
Koeweit	1,5	8,0	1.700	7.300	4.090
Aboe Dhabi en Doebai	0,6	6,0	2.300	20.000	3.220
Katar	0,2	1,6	1.550	9.400	2.530
Oman	0,1	0,8	200	1.250	530
Libië	1,6	6,2	770	2.800	1.830
Sub-totaal	6,8	47,2	580	3.825	
Iran	2,4	18,7	78	575	490
Irak	0,6	5,7	60	530	370
Algerije	0,6	3,7	40	230	430
Venezuela	2,0	8,9	180	760	1.240
Sub-totaal	5,6	37,0	83	525	
Nigeria	1,2	7,6	17	104	130
Indonesië	0,6	3,4	5	27	90
Sub-totaal	1,8	11,0	9	55	
Totaal	14,1	95,2	52	335	

a) Exclusief Ecuador en Gabon, inclusief Oman.
Bronnen: *World Bank Atlas*, 1974, *Time*, 6 januari 1975 en US Treasury.

Tabel 3. Productie, binnenlands verbruik, handel en reserves van olie per regio in 1974 (mln. ton, tenzij anders aangegeven)

Regio	Productie	Binnenlands verbruik	Netto-invoer	Netto beschikbare uitvoer	Reserves (mrd. ton)	Levensduur (jaren)	Aandeel invoer in binnenlands verbruik (%)
Verenigde Staten	495	784	289		4,8	10	36,9
West-Europa	16	662	646		3,5	24 a)	97,6
Japan	—	258	258		—	—	100
Canada, Zuid-Afrika, Australië en Nieuw-Zeeland	115	126	11		1,6	14	8,7
Sowjetunie en Oost-Europa	480	430		50	11,7	24	0
Ontwikkelde landen (sub-totaal) ..	1.106	2.260	1.204	50	21,5	19	
Latijns-Amerika	247	153		94	5,7	23	0
Afrika, excl. Zuid-Afrika	276	36		240	9,1	33	0
Midden-Oosten	1.081	71		1.010	55,0	51	0
China	65	45		20	3,4	53	0
Overig Azië	95	98	3		2,6	27	3,4
Ontwikkelingslanden (sub-totaal) ..	1.764	403	3	1.364	75,8	43	
waarvan:							
Olie-uitvoerende landen	1.674	135		1.539	71,6	43	0
(21 belangrijkste exporteurs)							
Overige ontwikkelingslanden ..	90	268	178		4,2	47	66,4
Wereldtotaal	2.870	2.663			97,3	34	

a) Berekend exclusief Noordzee-reserves ter grootte van 3,1 mrd. ton.
Bron: Berekend uit *Essobron*, juli 1975.

zal weinig problemen opleveren. De overige vier landen (Iran, Irak, Algerije en Venezuela) hebben een overeenkomstig absorptievermogen, maar moeten in de komende jaren nog in staat worden geacht overschotten op hun betalingsbalans te realiseren.

De dominerende positie die de olieproducerende ontwikkelingslanden innemen, wordt duidelijk geïllustreerd in tabel 3, waarin een overzicht wordt gegeven van de wereldproductie en het wereldverbruik van ruwe olie in 1974. Uit de gegevens van deze tabel blijkt onder meer het volgende. In de Verenigde Staten, in 1974 de grootste wereldproducent van olie, is het invoeraandeel in het binnenlands verbruik thans opgelopen tot 37%. Deze invoerafhankelijkheid is de laatste jaren sterk toegenomen, van 21% in 1960, 24% in 1965, 31% in 1972 tot 37% in 1973 en 1974. Uit de levensduur van de reserves blijkt dat zowel in de Verenigde Staten als in Canada deze nog slechts van beperkte omvang zijn bij het huidige niveau van de productie. Het verbruik van olie in West-Europa en Japan is vrijwel volledig afhankelijk van de invoer. Voor West-Europa zullen de olievoorraden in de Noordzee aan dit beeld betrekkelijk weinig veranderen. Bij een geschatte productie van 100 mln. per jaar tegen 1980 daalt de invoerafhankelijkheid van 98% naar 84%, een nuttige, maar niet spectaculaire daling. Door de grote productie van de Sowjetunie, thans 's werelds eerste olieproducent, zijn productie en verbruik in de Oostblok-landen in evenwicht. De reserves zijn voorlopig toereikend.

De aanwezigheid van grote olieproducenten is er de oorzaak van dat Latijns-Amerika, Afrika, maar ook China en vanzelfsprekend het Midden-Oosten als regio's netto-exporteurs zijn. Met name vanwege Indonesië is overig Azië als regio vrijwel zelfvoorzienend. Wordt een onderscheid aangebracht tussen olie-uitvoerende en olie-invoerende ontwikkelingslanden, dan blijkt hoe belangrijk

de positie van de OPEC is. Van de totale uitvoer van ruwe olie uit olie-exporterende ontwikkelingslanden komt 95% voor hun rekening. Tevens blijkt hoe groot de afhankelijkheid van de overige ontwikkelingslanden van de invoer van ruwe olie is. Exclusief de productie van de netto-importeurs Argentinië en Mexico stijgt de invoerafhankelijkheid van de groep van overige olie-importerende ontwikkelingslanden van 66% tot bijna 80%.

Vooruitzichten tot 1980

De huidige en in de nabije toekomst te verwachten olie-opbrengsten maken de vooruitzichten voor de rest van het decennium voor de OPEC zonder meer gunstig. Het bruto nationaal produkt van de OPEC zal met ongeveer 10% per jaar kunnen toenemen met handhaving van een ruim, maar betrekkelijk snel afnemend surplus op de betalingsbalans. Dit surplus komt naar verwachting vrijwel geheel op rekening van de landen met een laag absorptievermogen; volgens recente schattingen kan voor de groep landen met een hoog absorptievermogen omstreeks 1978 reeds een klein deficit worden verwacht. Voor de andere landen van de OPEC wordt deze omslag niet eerder dan 1985 verwacht. De totale OPEC-reserves, die in 1980 een niveau van \$ 200 mrd. (in prijzen van 1974) kunnen bereiken, zullen dan ook na 1980 waarschijnlijk niet meer stijgen.

In hoeverre ook deze schatting van de reserves aan de hoge kant zal zijn — eerdere schattingen lagen in de orde van grootte van \$ 300 mrd. — zal met name afhangen van de ontwikkeling van de invoer in de OPEC, de afzet van ruwe olie, en de prijsontwikkeling. De invoerontwikkeling is tot nu toe steeds onderschat. In 1975 kunnen hierdoor Algerije en Indonesië reeds een betalingsbalanstekort verwachten, terwijl het overschot van Irak, Nigeria en Ve-

nezuela thans reeds met 60% is gereduceerd. De afzetverwachtingen voor ruwe olie zijn nog steeds onzeker. Als gevolg van de recessie in de industrielanden en de prijsverhoging van ruwe olie daalde in 1974 voor het eerst sinds 30 jaar de wereldvraag naar ruwe olie. Voor 1975 wordt een verdere daling verwacht. De produktiestijging van de OPEC kwam hierdoor in 1974 volledig tot stilstand. Nam de productie in het tweede halfjaar van 1974 reeds met 4% af, deze daling versnelde zich in het eerste halfjaar van 1975 tot 16%. Afhankelijk van het economisch herstel in de industrielanden en de op gang komende productie in Alaska en de Noordzee, kan daarom worden verwacht dat het produktieniveau van de OPEC in 1980 slechts in bescheiden mate boven dat van 1973 zal liggen. Tenslotte heeft de recente verhoging van de prijs van ruwe olie met maximaal 10% aangetoond dat de invloed van de landen met een laag absorptievermogen (met name Saoedi-Arabië) groeiende is bij de bepaling van de olieprijs. In tegenstelling tot de andere landen (Iran, Algerije, Nigeria, Indonesië) hebben de landen met grote oliereserves immers geen belang bij een stijging van de reële prijs van ruwe olie, omdat zij daarmee hun toekomstige markt in gevaar brengen. Uit deze overwegingen volgt dat de eerder genoemde schatting van de monetaire reserves in 1980 zeker als een maximum-schatting kan worden beschouwd.

De te verwachten ontwikkeling tot 1980 van de olie-importerende ontwikkelingslanden is samengevat in tabel 4. De daarin opgenomen projecties zijn gebaseerd op een handhaving van de reële prijs voor ruwe olie en een krachtig herstel van de groei in de industrielanden (6% per jaar vanaf 1976). De periode 1974-1975 laat op duidelijke wijze de doorwerking van de recente wijzigingen in de wereldeconomie zien. De groei van het inkomen per hoofd in alle olie-importerende ontwikkelingslanden valt terug tot minder dan 1% per jaar (en daalt met 0,6% in de armste landen), de invoercapaciteit van de uitvoer daalt met gemiddeld 7,1%, terwijl de groei van het invoervolume afzwakt tot 2% per jaar. Dank zij omvangrijke additionele leningen ten bedrage van \$ 8 mrd. en inteling op de deviezenreserves zijn de ontwikkelingslanden in 1974 in staat gebleken hun snel oplopend tekort op de betalingsbalans te financieren. Herstel van de invoercapaciteit vanaf 1976 leidt ertoe dat voor de periode 1976-1980 een opleving van de groei kan worden verwacht. Onder zeer optimistische veronderstellingen over de uitvoerontwikkeling voor de industrielanden blijft het groeitempo echter aanmerkelijk onder de doelstellingen van DDII. Voor de 1 mrd. mensen in de armste landen betekent deze ontwikkeling dat gedurende de gehele periode 1970-1980 hun consumptieniveau niet zal toenemen.

Tabel 4. Ontwikkeling van het bruto binnenlands produkt, uitvoer, invoer en kapitaalhelp voor olie-importerende ontwikkelingslanden in de periode 1969-1980

	1969-1973 (werkelijk)	1973 (werkelijk)	1974 (schatting)	1975 (projectie)	1976-1980 (projectie)	1980 (projectie)
Groei van bruto binnenlands produkt (%)						
Landen met een laag inkomen a)	3,3	5,3	2,0	1,8	3,7	2,8
Landen met een hoger inkomen b)	6,9	7,3	6,7	1,6	5,6	6,4
Totaal olie-importerende ontwikkelingslanden	5,9	6,7	5,5	1,7	5,1	5,5
Per capita groei van BBP (%)						
Landen met een laag inkomen	0,8	2,7	-0,5	-0,7	1,2	0,3
Landen met een hoger inkomen	4,1	4,5	3,9	-1,2	2,8	3,6
Totaal olie-importerende ontwikkelingslanden	3,2	4,0	2,8	-1,1	2,4	2,8
Ruilverhouding 1967-1969 = 100						
Landen met een laag inkomen		96	82	82		88
Landen met een hoger inkomen		101	89	84		90
Olie-uitvoerende ontwikkelingslanden (OPEC)		137	415	400		400
Groei van uitvoervolume (%)						
Landen met een laag inkomen	1,9		2,2	0,7	6,2	
Landen met een hoger inkomen	8,3		1,7	1,5	8,7	
Groei van invoercapaciteit uitvoer (%)						
Landen met een laag inkomen	1,0		-13,2	1,0	7,7	
Landen met een hoger inkomen	8,5		-10,0	-4,4	10,3	
Groei van invoervolume (%)						
Landen met een laag inkomen			6,6	5,5	4,5	
Landen met een hoger inkomen			8,0	-5,8	7,5	
Tekort op de betalingsbalans als percentage van BBP	1,5	1,2	3,3	3,1	2,8	2,5
Officiële kapitaalhelp als percentage van het BNP van donorlanden						
OECD	0,34	0,30	0,33	0,32	0,29	0,28
OPEC		1,19	1,41	2,57	1,56	0,67

a) 11 ontwikkelingslanden met een inkomen per hoofd in 1972 van minder dan US\$ 200 en een gezamenlijke bevolking van 1 mrd. (India, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka en een aantal Afrikaanse landen).

b) 29 ontwikkelingslanden met een inkomen per hoofd in 1972 van meer dan US\$ 200 en een gezamenlijke bevolking van 725 mln. (in Zuid-Europa, Latijns-Amerika, Afrika, Midden-Oosten en Overig Azië, exclusief alle OPEC-landen).
Bronnen: Wereldbank en schattingen van de auteur.

Tabel 5. Alternatieve ontwikkelingen van het bruto binnenlands produkt en het uitvoervolume voor olie-importerende ontwikkelingslanden in de periode 1975-1980

Alternatieven	Groei van bruto binnenlands produkt			Groei van uitvoervolume		
	Laag inkomen	Hoger inkomen	Totaal	Laag inkomen	Hoger inkomen	Totaal
A. Projectie bij „onveranderd” beleid	3,3	5,1	4,6	5,4	8,4	8,0
B. Lagere groei van OECD-landen (van 6% naar 4,5%)	2,9	4,3	3,9	4,5	6,9	6,5
C. Hogere kapitaalhelp (DDII)	4,7	6,3	6,0	5,4	8,4	8,0
D. Versnelde groei industriële uitvoer (van 15% naar 20%)	3,6	5,8	5,3	5,8	9,9	9,3
E. Versnelde groei OPEC-invoer vanuit ontwikkelingslanden (van 6% naar 9%)	4,2	5,3	5,0	6,5	8,8	8,4
F. Combinatie van D en E	4,5	6,0	5,7	6,9	10,3	9,8

Bronnen: H. B. Chenery, op.cit. en Wereldbank.

Alternatieve ontwikkelingsmogelijkheden

De betrekkelijk sombere vooruitzichten voor de ontwikkelingslanden zoals die naar voren komen uit de projecties in tabel 4, roepen uiteraard de vraag op in welke mate verhoogde hulpinspanning en verdere verbetering van de handelsmogelijkheden tot een hoger groeitempo zouden kunnen bijdragen. Een aantal mogelijke alternatieve ontwikkelingen is daartoe bijeengebracht in tabel 5. Door de keuze van een andere tijdsperiode doen zich kleine verschillen met tabel 4 voor; deze verschillen zijn echter niet essentieel.

Alternatief A geeft nogmaals de te verwachten ontwikkeling aan onder de veronderstellingen die ook aan de projecties van tabel 4 ten grondslag liggen. De sterke afhankelijkheid van de ont-

wikkelingslanden van het groeitempo van de industrielanden wordt geïllustreerd door alternatief B, waarin de veronderstelde hoge groei in de OECD-landen is teruggebracht van 6% naar 4,5% per jaar. Als gevolg hiervan daalt het groeitempo van het bruto binnenlands produkt in de ontwikkelingslanden van 4,6% naar 3,9% per jaar; opvallend is dat de landen met een hoger inkomen het sterkst worden getroffen. Eenzelfde tendens geeft alternatief D te zien. Verdere opvoering van de uitvoer van industriële producten naar de OECD-landen doet vooral de groei in de landen met een hoger inkomen toenemen. De armste ontwikkelingslanden blijken dus duidelijk minder te profiteren van verbeterde uitvoermogelijkheden naar de industrielanden. Volgens dezelfde Wereldbankstudies blijft prijs-

verhoging van primaire producten een gering effect op de opbrengsten te hebben. De voordelen van zulke acties komen bovendien in hoofdzaak aan de landen met een hoger inkomen ten goede. In dit verband valt meer te verwachten van handelsliberalisatie voor primaire producten. Geschat wordt dat in 1980 hierdoor tussen de \$ 6 en \$ 12 mrd. aan extra opbrengsten verkregen kunnen worden.

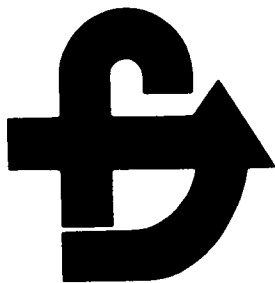
Alternatief C is opgesteld onder de veronderstelling dat de OECD-landen hun kapitaalhelp zodanig opvoeren dat de olie-importerende ontwikkelingslanden aan de DDII-doelstelling van 6% groei kunnen voldoen. Verdere opvoering van de hulp van de OPEC lijkt niet voor de hand te liggen gezien hun reeds hoge bijdrage als percentage van het bruto nationaal produkt (zie tabel 4). Alternatief C laat zien dat de armste ontwikkelingslanden relatief het meest van de toegenomen hulp profiteren. De totaal vereiste toename van de kapitaalhelp is echter groot, \$ 30 mrd. (in prijzen van 1974) extra in 1980. Hoewel deze toename in overeenstemming is met de doelstelling van 0,7% van het bruto nationaal produkt van de OECD-landen, is een zodanige toename politiek gezien niet haalbaar. Alternatief E, verhoogde uitvoer naar de OPEC, blijkt eveneens de groei in de armste ontwikkelingslanden het meest te stimuleren, voornamelijk omdat deze landen dicht bij belangrijke olieproductenten liggen. Een combinatie van uitvoerstimulerende maatregelen, alternatief F, blijkt bijna zo effectief te zijn als de geïmpliceerde verhoging van de kapitaalhelp onder alternatief C.

Conclusies

Willen de ontwikkelingslanden in de nabije toekomst een redelijk tempo van economische groei bereiken, dan zal er gestreefd moeten worden naar een combinatie van de volgende maatregelen:

- handelsliberalisatie voor primaire producten;
- verhoging van de uitvoer van industriële producten uit de ontwikkelingslanden naar de OECD-landen;
- verhoging van de uitvoer naar de OPEC;
- verhoging van de kapitaalhelp van de OECD-landen met concentratie op de armste ontwikkelingslanden;
- door verbeterende uitvoermogelijkheden zullen de ontwikkelingslanden met een hoger inkomen door hun toegenomen kredietwaardigheid gemakkelijker een beroep op commerciële leningen kunnen doen;
- financiering van de verhoging van de kapitaalhelp door de OECD-landen door middel van leningen uit de OPEC-reserves.

A. Kuyvenhoven

Effectiviteit fiscaal instrumentarium ter beïnvloeding van private investeringen

DR. J. C. L. HUISKAMP

Inleiding

Het aantal onderzoeken op het gebied van de effectiviteit van het fiscaal instrumentarium is in wezen beperkt. Er zijn, voornamelijk uit de Engelse en Amerikaanse literatuur economisch-statistische onderzoeken bekend; gedragsonderzoeken, waarbij belastingplichtigen worden ondervraagd naar hun gedrag ten opzichte van bepaalde instrumenten zijn meestal slechts op zeer beperkte schaal opgezet, worden niet regelmatig gehouden en zijn soms onvoldoende representatief. De voorzitter van de op 27 november jl. te Londen gehouden ééndaagse conferentie over „The effect of taxation on savings and investment”, Prof. R. C. O. Matthews, merkte in zijn conclusie op, dat wel in het bijzonder de gedragswetenschappelijke onderzoeken op dit gebied verstek hebben laten gaan. Het belang van goed opgezette onderzoeken van deze aard zal niet onderschat mogen worden.

De Commissie van de Europese Gemeenschappen gaf in 1972 het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam en het Instituut voor Economisch Onderzoek van dezelfde Universiteit opdracht een studie te verrichten over het onderwerp *Tax policy and investment in the European Community*. Het uitgebrachte rapport, dat ruim 500 blz. telt, verscheen in oktober jl. als no. 1 in de serie „Taxation” van de EG-Commissie. In dit rapport, dat zich met het conglomeraat van gerichte investeringsbevorderende of -remmende fiscale maatregelen sedert de tweede wereldoorlog in de negen landen van de Europese Gemeenschap bezighoudt, is onder meer aandacht besteed aan diverse onderzoeken in deze landen op het gebied van de effectiviteit van het fiscaal instrumentarium ter beïnvloeding van de private investeringen.

Fiscaal instrumentarium

Het fiscaal instrumentarium ter beïnvloeding van de private investeringen bestaat uit een samenstel van instrumen-

ten. In Nederland kennen wij de investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving als belangrijkste gerichte maatregelen; daarmee is het instrumentarium echter niet uitgeput. Op het thema investeringsaftrek zijn variaties mogelijk, waarvan ik hier als voorbeeld noem de Duitse „Investitionszulage”; een extra-comptabele verlaging van de belasting, welke niet alleen effect heeft bij een positief belastbaar bedrag, c.q. bij verliescompensatie, doch in fiscale verliesjaren aan de onderneming in contanten wordt

---

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam

---

uitgekeerd. Een belangrijk instrument kan de investeringsreserve vormen, waaraan de ondernemer jaarlijks een bedrag voor toekomstige investeringen mag doteren. Verwezen kan worden naar het Deense voorbeeld in deze.

Bij internationale vergelijking dient men erop bedacht te zijn, dat de begripmatige inhoud van een bepaald instrument soms afgeleid dient te worden van de inhoud van andere nationale fiscale begrippen. Zo dient de vervroegde afschrijving gerelateerd te worden aan de nationale belastingstructuur: de afschrijving is vervroegd t.o.v. de normale fiscale afschrijving.

Soms grenzen fiscaal instrumentarium en commerciële winstbepaling aan elkaar. Zo kan bijvoorbeeld in België „vervroegd” worden afgeschreven; deze afschrijving dient men, door een nauwe wettelijke aansluiting tussen fiscale en commerciële balans, dan ook commercieel door te voeren, hetgeen onder omstandigheden niet in het belang van de commerciële beleidsvoering behoeft te zijn. In het november-nummer 1975 van het Belgische *Algemeen Fiscaal Tijdschrift* wordt door Dr. A. Tiberghien, onder aanhaling van het gelukkige Nederlandse voorbeeld, tegen deze koppeling ernstige bezwaren ingebracht.

Enquêtes

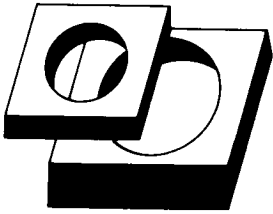
Bij de keuze van een bepaald instrument ter stimulering van de investeringen staat de overheid een bepaald effect op de investeringen voor ogen. Uit de enquêtes, uitgevoerd in de lidstaten van de EG, kan niet steeds een gunstige gevolgtrekking worden getrokken omtrent de verwezenlijking van de doeleinden, welke de overheid voor ogen stonden bij de invoering van de maatregelen. Men zou wellicht kunnen stellen, dat van het beëindigen van een stimuleringsmaatregel soms een grotere invloed uitgaat, dan van het invoeren van een maatregel. De invloed bestaat hierin, dat het einde van een maatregel leidt tot het nemen van een investeringsbeslissing, welke anders in een latere periode genomen zou worden. De investeringen worden dus iets in de tijd naar voren geschoven. Een Duitse enquête uit 1967 leert ons dit wel spectaculair.

De Belgische regionale investeringsfaciliteiten bleken uit een in 1968 doorgevoerde enquête succesvol. Zeer vele buitenlandse ondernemingen hebben zich, mede door deze faciliteiten, in de regio gevestigd. Uit de enquête bleek echter ook, dat het merendeel der ondernemingen zich, ook bij afwezigheid van de faciliteiten, in België zou hebben gevestigd, doch wellicht in een ander deel van België. Dit vanwege het vriendelijke algemene fiscale klimaat in België anno 1968.

De Franse INSEE-enquête 1967 was zeer positief over de resultaten van de investeringsaftrek 1966. Het bleek, dat vooral de grote ondernemingen en in mindere mate de kleine ondernemingen aanvullende investeringen hadden gepland.

Verrekeningsstelsel

In Frankrijk bestaat sedert een aantal jaren het „avoir fiscal”, hetgeen men zou kunnen omschrijven als de toepassing van een verrekeningsstelsel, waarbij een deel van de vennootschapsbelasting op uitgedeelde winst wordt verrekend met inkomstenbelasting bij de aandeel-

Minimuminkomen voor zelfstandigen

DRS. G. DE JONG

In de dit voorjaar verschenen Interim-nota inkomensbeleid 1) heeft de regering de idee gelanceerd van een minimuminkomensgarantie voor zelfstandigen. Op zich zelf is dit begrijpelijk, wanneer wordt bedacht dat de actieve zelfstandigen globaal gesproken de enige groep vormen in onze samenleving die nog niet op een of andere manier een minimuminkomen wordt gegarandeerd. Uiteraard bestaat ook voor hen de bijstandswet, maar een beroep daarop is in principe slechts mogelijk wanneer de status van zelfstandige wordt opgegeven. Het is echter ook een idee dat vérgaande budgettaire consequenties met zich kan brengen voor de centrale overheid, omdat voorzichtige ramingen uitwijzen dat minstens een kwart van de zelfstandigen in de landbouw en in het midden- en kleinbedrijf al jarenlang een inkomen verdient dat achterblijft bij het minimumloon. Het is echter ook een interessant idee dat bij nadere kritische beschouwing stof tot nadenken geeft, maar ook vragen doet rijzen. In dit artikel worden enkele elementen aangedragen voor een dergelijke kritische beschouwing.

Plaats binnen het sociaal-economisch beleid

Het is opvallend dat door de centrale ondernemersverbonden in het midden- en kleinbedrijf nogal lauw is gereageerd op de voornemens van de regering. De

heer Portheine gaf hiervan enkele voorbeelden bij de behandeling van de groting van het Ministerie van Economische Zaken in de Tweede Kamer in november jl. Hij citeerde toen een stelling van het overlegorgaan van genoemde bonden die luidde: „geen inkomens-

garantie, maar een voldoende kansenbeleid” 2). Voorkómen moet worden dat aan deze laauwheid een misvatting ten grondslag ligt omtrent de plaats van de minimuminkomensgarantie voor zelfstandigen binnen het sociaal-economisch beleid.

De regering stelt in de Interim-nota duidelijk dat voor haar het uitgangspunt voor een inkomensbeleid ten aanzien van zelfstandigen is dat het markt-, prijs- en structuurbeleid, in het algemeen het beleid ten aanzien van de inkomensbronnen, te zamen met het fiscale en sociale beleid het goed geleide bedrijf een maatschappelijk aanvaardbaar inkomen dient op te leveren. Primair is dus het scheppen van een goed ondernemingsklimaat. Als *daarna* nog blijkt dat er zelfstandigen zijn met onrendabe-

1) Tweede Kamer, zitting 1974-1975, 13 399; Den Haag, 9 mei 1975.

2) *Handeling Tweede Kamer*, 19 november 1975, blz. 1276.

houders. Dit verrekeningsstelsel, dat onlangs ook in Engeland is ingevoerd en in Duitsland is voorgesteld (algehele verrekening), zal mogelijkwijs in de toekomst tot communautair stelsel worden verheven. Dit heeft mogelijke consequenties voor de effectiviteit van het fiscaal instrumentarium. Men zou kunnen redeneren: een verlaging van de vennootschapsbelasting door bijvoorbeeld een investeringsaftrek verliest haar waarde daar de aandeelhouders nu minder vennootschapsbelasting kunnen verrekenen, waardoor de inkomstenbelasting corresponderend wordt verhoogd. In het bijzonder de Duitse „Steuerreformkommission”, 1971, heeft uitgebreide aandacht aan dit vraagstuk besteed. De Franse ervaringen met een, overigens slechts gedeeltelijke verrekening, schijnen de vrees te logenstraffen.

Het verrekeningsstelsel lijkt in eerste instantie voornamelijk de belangen te dienen van open NV's, die regelmatig dividend uitkeren. Bij deze NV's treden echter in beginsel de besluitvormers in

de NV en de aandeelhouders onafhankelijk van elkaar op; de directie zal bij haar investeringsbeslissingen net zozeer geleid worden door fiscale faciliteiten in de vennootschapsbelastingsfeer als in het geval, dat er geen verrekening bestond. Voor de besloten vennootschappen kan dit anders liggen; doch deze vennootschappen behoeven niet regelmatig tot dividenduitkering over te gaan. Er zal een afweging der belangen komen. Een interessant voorbeeld van de invloed van het verrekeningsstelsel op de waarde van investeringsfaciliteiten wordt in de Ierse voorstellen tot herziening van de vennootschapsbelasting gegeven. De Ierse regering stelt uitdrukkelijk, dat het de bedoeling is, dat de financiële werking van de (vele) faciliteiten ongewijzigd blijft en ten einde dit te bereiken gepaste maatregelen zullen worden getroffen.

Fiscale dan wel niet-fiscale instrumenten

De vraag rijst of de fiscale instrumen-

ten in het algemeen wel de meest doeltreffende instrumenten zijn. Enige twijfel is zeker op zijn plaats. In Engeland heeft in 1966 een verschuiving plaatsgevonden in de richting van niet-fiscale instrumenten (subsidies, leningen), welke verschuiving in 1972 in beginsel weer te niet is gedaan. De reeds eerdergenoemde Duitse Steuerreformkommission beveelt rechtstreekse subsidies aan. De beslissing: fiscale instrumenten dan wel niet-fiscale instrumenten, lijkt in laatste instantie een zuiver politieke beslissing. De restrictie tot niet-fiscale instrumenten kan resulteren in een aanzienlijke verhoging van overheids-(communautaire) invloed op de private investeringen. Het in de inleiding genoemde aan de Commissie van de Europese Gemeenschappen uitgebrachte rapport *Tax policy and investment in the European Community* besluit dan ook met de zinsnede: „It is for consideration whether this consequence is desirable or not”.

J. C. L. Huiskamp

le ondernemingen, die daardoor een inkomen verdienen beneden het sociaal aanvaardbare minimum, dan komt bij de regering de gedachte op van een minimuminkomensgarantie. En dat dergelijke zelfstandigen er zijn, toonde staatssecretaris Hazekamp aan in de Tweede Kamer: „Wij hebben echter altijd — en deze ontwikkeling dateert al van voor de oorlog — ongeveer 25% marginale bedrijven gehad met zelfstandigen met lage inkomens” 3).

De lauwe reactie van de ondernemersbonden is voor een belangrijk deel hierop terug te voeren dat van die zijde gevreesd wordt dat de regering te lichtvaardig naar het instrument van de inkomensgarantie zal grijpen, met alle gevaar van dien voor concurrentievervalsing en verstarring. Het zou volgens deze bonden juist zijn geweest wanneer de regering een grondige analyse van de oorzaken van het onrendabel zijn van een aanzienlijk deel van de zelfstandige ondernemers vooraf had laten gaan aan de lancering van de idee van een minimuminkomen voor zelfstandigen. De mogelijkheid wordt namelijk niet uitgesloten geacht dat juist overheidsmaatregelen of ook juist het achterwege blijven van overheidsingrijpen hebben bijgedragen tot het achterop raken van deze zelfstandigen. Te noemen vallen in dit verband bijv. de loonpolitiek waarbij weinig of geen rekening wordt gehouden met de invloed van de looncoördinatie (olievelekwerking) op de dikwijls arbeidsintensieve zelfstandige ondernemingen, waar de sterke concurrentie vaak doorberekening van de gestegen loonkosten in de prijzen onmogelijk maakt; het mededingingsbeleid en het ruimtelijke ordeningsbeleid, waar al meer dan twee jaar wordt gewacht op een regeling die de z.g. wilde vestigingen in de detailhandel aan banden legt 4); het fiscale beleid dat de fiscale winst uit onderneming voor de zelfstandige als belastbaar inkomen beschouwt. De regering zou er dan beter aan doen een verbetering van de inkomenssituatie voor de achterop geraakte zelfstandigen vooral te zoeken in een deugdelijker en effectiever integratiebeleid en een beleid gericht op de inkomensbronnen.

Wat betreft de fundamentele analyse, waar zo'n grote behoefte aan bestaat, kan slechts worden geconstateerd dat het een droevige vertoning begint te worden: het fundamentele onderzoek naar „de plaats, functie en betekenis van het midden- en kleinbedrijf en in dat verband van de inhoud van het zelfstandig ondernemerschap, gezien de maatschappelijke ontwikkelingen” is reeds in de memorie van toelichting bij de begroting van Economische Zaken 1974 aangekondigd, maar op dit moment moet er nog aan worden begonnen; de Commissie Research Midden- en Kleinbedrijf zit al jarenlang op dood spoor.

Er moet derhalve voor worden opgepast de 25% die de staatssecretaris

noemde als een soort natuurgebeuren te aanvaarden: het zou best eens tot een lager niveau kunnen worden omgebogen. Maar ook dan moet het aan de andere kant zeer onwaarschijnlijk worden geacht dat de 25% marginale zelfstandige ondernemers tot nul kan worden gereduceerd. Er blijven altijd zelfstandigen met een te laag inkomen. Het is nu juist op deze groep dat de regering bij voorkeur haar beleid wil richten. Voor dit beleid bestaan in principe twee mogelijkheden. In de eerste plaats kan deze groep zelfstandigen als een conglomeraat hopeloze gevallen, die het op de markt niet hebben gered, worden doorverwezen naar de bijstandswet. In de tweede plaats kan worden getracht deze ondernemingen in stand te houden via een inkomensgarantie. Deze laatste mogelijkheid zal echter aan bepaalde voorwaarden moeten worden verbonden.

Plaats ten opzichte van reeds bestaande minimuminkomensgaranties

De verschillende gerichtheid van regering en een deel van de georganiseerde ondernemers wordt nog verduidelijkt wanneer wordt gekeken naar de plaats die een minimuminkomensgarantie dient in te nemen in de rij van reeds bestaande soortgelijke maatregelen voor andere groepen van de bevolking. De bestaande garanties kunnen in twee categorieën worden onderverdeeld. Aan de ene kant zijn daar de sociale voorzieningen en sociale verzekeringen die vooral de niet-actieven een minimuminkomen garanderen. Dit zijn louter *sociale* maatregelen, oorspronkelijk vooral gefundeerd op het behoefte-element, terwijl deze regelingen tegenwoordig een zodanig peil bereiken dat niet langer wordt gesproken over de noodzakelijke vervulling van minimale behoeften, maar van het „zorgdragen dat elk mens in redelijke mate deel heeft aan de welvaart” 5). Aan de andere kant zijn er de maatregelen die naast een sociale ook een *economische* lading hebben; het behoefte-element wordt aangevuld met het prestatie-element. Deze garanties hebben betrekking op het z.g. actieve deel van de beroepsbevolking en het bekendste voorbeeld is het minimumloon.

De regering constateert nu dat alle niet-actieven een inkomensgarantie hebben in de sociale sfeer. Bij het actieve deel van de bevolking zijn het de zelfstandige ondernemers die een dergelijke garantie ontbreekt. Dit gat wenst de regering nu op te vullen door de voorgestelde minimuminkomensgarantie voor zelfstandigen. Deze garantie heeft uiteraard betrekking op actieve zelfstandigen en heeft daardoor naast een sociaal ook een duidelijk economisch aspect.

De redenering van de regering is heel eenvoudig: ondanks alles blijft een deel van de zelfstandige ondernemers

een onaanvaardbaar inkomen genieten. Voor zover aan de functie die door deze ondernemers wordt uitgeoefend maatschappelijk behoefte bestaat en mits het bekwame ondernemers betreft, wil de regering in deze behoefte blijvend voorzien door een inkomensgarantie mogelijk te maken. Het blijkt dus dat het marktmechanisme voor deze ondernemers onvoldoende werkt, omdat maatschappelijke behoeften slechts door onrendabele bedrijfsvoering kan worden bevredigd. De maatschappelijke functie van deze marginale ondernemers verkrijgt door een inkomensgarantie het karakter van een merit-good.

Een deel van de georganiseerde ondernemers stelt dat de regering primair via het scheppen van *betere* voorwaarden op de markt moet zorgen dat het percentage marginale zelfstandigen terugloopt. Voor zover er dan nog zelfstandigen zijn met een te laag inkomen die in een maatschappelijke behoefte voorzien, kan worden volstaan met sociale maatregelen in het kader van de bijstandswet (rijks-groepsregeling zelfstandigen) 6). De markt moet in de gelegenheid worden gesteld zijn werk te doen en loopt het dan hier en daar mis dan zijn ad-hoc-maatregelen en korte-termijnoplossingen voldoende. Galbraith zou in dit geval spreken van „conventional wisdom” en een groot vertrouwen in de heilzame werking van een vrij marktmechanisme, dat in de praktijk een fictie blijkt te zijn. Een juiste beoordeling van dit verschil in visie tussen regering en sommige ondernemersbonden is uiterst moeilijk en speculatief zolang de uitkomsten van het hiervoor genoemde fundamentele onderzoek niet bekend zijn.

Niet strikt (bedrijfs-)economisch

Aan de andere kant is het mogelijk dat de schuchterheid in het kamp van de ondernemers nu het om een minimuminkomen voor zelfstandigen gaat voor voor een deel te wijten is aan de door de voorstanders van het regeringsstandpunt gebruikte terminologie. Een voorbeeld daarvan leverde Ed van Thijn vorig jaar 7). Ook hij constateerde dat er een belangrijke groep zelfstandigen is die door het marktmechanisme in de steek wordt gelaten en toch in een behoefte voorziet. Hij pleitte er toen voor niet langer in strikt (bedrijfs-)economische termen te denken, maar ook rekening te houden met externe effecten en met

3) *Handelingen Tweede Kamer*, 20 november 1975, blz. 1351.

4) Aldus H. de Boer in de Tweede Kamer, *Handelingen Tweede Kamer*, 19 november 1974, blz. 1302.

5) *Interim-nota inkomensbeleid*, t.a.p., blz. 40.

6) Jaarrede Mr. A. Geurtsen, KVO-congres, 28 april 1975, blz. 20.

7) Ed van Thijn, *Inkomenspolitiek voor zelfstandigen*, inleiding KVO-congres, 22 april 1974.

maatschappelijke kosten. Leefbaarheid en voorzieningenniveau zijn categorieën die bij een strikt economische benadering onvoldoende in de rekening worden opgenomen.

Op die manier kan de indruk worden gewekt dat een inkomensgarantie inderdaad niet economisch is, maar als sociaal en maatschappelijk moet worden aangeduid. Hiertegen moet worden gewaakt. Het gaat niet aan alleen die kostencategorieën die een directe prijs krijgen op de markt als economisch te beschouwen. De proefschriften van Goudzwaard en Hueting 8) hebben toch duidelijk aangetoond dat nieuwe schaarste in de sfeer van bijvoorbeeld leefbaarheid en milieu die meestal niet expliciet in rekening wordt gebracht wel degelijk een economische categorie is.

Nog minder correct is het externe effecten en maatschappelijke kosten als niet strikt *bedrijfseconomisch* te beschouwen. Juist in de bedrijfseconomie is jarenlang gediscussieerd over allerlei instandhoudingspostulaten — zoals de discussies over de vervangingswaarde — die al of niet tot consequenties in de kostensfeer zouden dienen te leiden. Het onderscheid tussen „flow or fund” is in de bedrijfseconomie eerder aan de orde gesteld dan in de algemene economie die pas goed wakker is geschud na de publikaties van de Club van Rome 9).

De *conclusie* is derhalve dat de minimuminkomensgarantie voor zelfstandige ondernemers vooral ook als economische categorie moet worden opgevat. Het gebruik van uitdrukkingen als „maatschappelijke kosten” en „maatschappelijke behoefte” mag dit niet versluieren. Het gaat om de allocatie van schaarse, alternatief aanwendbare productiefactoren die mede op grond van dit schaarste-aspect worden gewaardeerd.

Maatschappelijke behoefte

Het is ondertussen niet de bedoeling een minimuminkomen te garanderen aan iedere zelfstandige die een te laag inkomen verdient. Deze beperking zit opgesloten in de uitdrukking dat minimuminkomensgaranties worden verstrekt voor zover de ervoor in aanmerking komende zelfstandigen functies vervullen waaraan maatschappelijke behoefte bestaat. Dit kan worden verduidelijkt door te kijken naar de situatie elders in het bedrijfsleven. Daar is het zo dat voor een onderneming die gedurende langere tijd verliesgevend is, onherroepelijk het moment aanbreekt dat de poorten moeten worden gesloten. Het kan echter zijn dat de overheid een dergelijke sluiting vanuit maatschappelijk oogpunt ongewenst acht. In de praktijk gebeurt dit ook regelmatig en kan worden waargenomen dat de overheid in moeilijkheden verkerende ondernemingen financieel te hulp schiet.

Bij zelfstandige ondernemers ligt de situatie enigszins anders. Een verliesgevende positie komt hier niet zo duidelijk aan het licht. De gevolgen van een verliespositie komen voor de zelfstandige nl. direct ten laste van zijn eigen inkomen. Hij kan dan beslissen de onderneming te sluiten of door te gaan en de broekriem nauwer aan te halen. De praktijk wijst uit dat vele zelfstandigen voor de laatste oplossing kiezen. De overheid staat dan vervolgens voor de keus of ze enerzijds de afvalrace onder zelfstandigen tot stand moet brengen, omdat dit vanuit maatschappelijk oogpunt wenselijk geacht en of ze anderzijds kan toelaten dat een grote groep zelfstandigen beneden een aanvaardbaar inkomensniveau leeft en werkt.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven

---

Tot welke gevolgen de voortgaande afvalrace inmiddels in de detailhandel heeft geleid is door staatssecretaris Hazekamp in de Kamer geadstrueerd: in kleinere wooneenheden verdwijnt het winkelapparaat langzamerhand helemaal. „Volgens de eerste gegevens doet deze situatie zich al bij zo'n 1.100 dorpen voor. Het zou ongeveer al betrekking hebben op zo'n 1,5 mln. inwoners” 10).

De regering heeft inmiddels gekozen voor een tegengaan van deze ontwikkeling voor zover ze maatschappelijk ongewenst is. Dit ongewenst zijn kan dan worden uitgedrukt in termen van leefbaarheid en voorzieningenniveau. Gezien het voorgaande zal het duidelijk zijn dat de regering niet bij de uitvoering van een dergelijk beleid kan volstaan met af te wachten totdat in moeilijkheden verkerende zelfstandigen zich tot haar wenden om hulp. Er moet een instrumentarium worden ontwikkeld dat zelfstandigen kan opsporen die enerzijds vanuit maatschappelijk oogpunt gewenst geachte functies uitoefenen en anderzijds een onaanvaardbaar laag inkomen genieten.

Criterium

De vraag die zich steeds meer opdringt is: hoe kunnen begrippen als leefbaarheid, voorzieningenniveau, maatschappelijke behoefte worden geconcretiseerd? Het valt op dat genoemde begrippen gemeenschappelijk hebben, dat ze betrekking hebben op een ruimtelijk beperkt gebied en mede daaraan hun betekenis ontleenen. Hieruit volgt dat het erg onwaarschijnlijk moet worden geacht te kunnen komen tot algemeen geldende criteria voor elk van de begrippen. Het is immers voor de hand liggend dat van gebied tot gebied aan genoemde begrippen een verschillende concrete

inhoud moet worden gegeven, gezien de bijvoorbeeld infrastructurele, demografische en historische verschillen tussen de onderscheiden gebieden. Er zal moeilijk zijn te ontkomen aan het concretiseren van en het opstellen van maatstaven voor leefbaarheid, voorzieningenniveau per ruimtelijk gebied.

In de *Interim-nota inkomensbeleid* wordt door de regering voorgesteld voor het toekennen van minimuminkomensgaranties aan zelfstandigen een algemeen geldend criterium toe te passen, te weten de behaalde winst:

„De maatschappelijke behoefte zou aanwezig geacht kunnen worden indien de door de zelfstandige in een voor zijn bedrijf of beroep normale arbeidstijd behaalde winst uit onderneming meer bedraagt dan een nader te bepalen percentage van het voor zelfstandigen vastgestelde minimuminkomen dat naar consumptiemogelijkheden vergelijkbaar is met het niveau van het minimumloon”.

Een dergelijk criterium voldoet waarschijnlijk wel aan één van de vereisten voor elk beleidsinstrument, nl. het eenvoudig praktisch hanteerbaar zijn. Aan de andere kant is het echter zeer twijfelachtig of leefbaarheid en voorzieningenniveau door dit criterium in voldoende mate worden vastgelegd. Het betekent bijv. dat alle zelfstandigen onder een bepaalde inkomensgrens maatschappelijk niet gewenst worden geacht en omgekeerd, dat alle zelfstandigen boven die inkomensgrens in een maatschappelijke behoefte voorzien. Dit lijkt een veel te grof criterium, dat met de hierboven geconstateerde ruimtelijke differentiatie in leefbaarheid en voorzieningenniveau geen rekening houdt.

Gepleit wordt derhalve voor een casuïstische benadering, die bovendien betere mogelijkheden biedt voor het betrekken van de zelfstandigen, die het betreft, bij het bereiken van een oplossing. Dat hiermee alle moeilijkheden zonder meer oplosbaar worden, is een utopie. Wel kan worden verwacht dat tot betere oplossingen kan worden geraakt wanneer het denkproces over verdere concretisering van het toepassingscriterium in deze richting wordt gestuurd.

Budgettaire consequenties

Zoals gezegd, verkeert een aanzienlijke minderheid van de zelfstandigen in de landbouw en in het midden- en kleinbedrijf in een situatie waarin ze voor minimuminkomensgarantie in aanmerking komen. Het is dus te verwachten dat deze garantie aanzienlijke lasten

---

8) B. Goudzwaard, *Ongeprijsde schaarste*, Den Haag, 1970. R. Hueting, *Nieuwe schaarste en economische groei*, Amsterdam/Brussel, 1974.

9) Zie Dr. S. Huisman in de bundel *Model en mogelijkheid*, Groningen, 1974, blz. 128.
10) *Handelingen Tweede Kamer*, 20 november 1975, blz. 1354.

voor het budget van de overheid met zich zal brengen. Voorzichtige ramingen gaan in de richting van f. 200 mln. voor het midden- en kleinbedrijf 11) en van f. 125 mln. voor de landbouw 12) op jaarbasis. Voor meer gedegen ramingen van de te verwachten kosten van een inkomensgarantie voor zelfstandigen is meer inzicht vereist in: a. het aantal zelfstandigen dat voor een garantie in aanmerking komt en b. de hoogte waarop het minimuminkomen voor zelfstandigen wordt vastgesteld.

Over de eerste component, het aantal zelfstandigen, is niet veel zinnigs te vertellen, zolang niet bekend is welke criteria zullen worden gehanteerd bij de beoordeling wie wel en wie niet voor een minimuminkomensgarantie in aanmerking komen. Over de tweede component kan iets meer worden gezegd. In de *Interimnota inkomensbeleid* van de regering wordt gesproken over een minimuminkomen dat naar consumptiemogelijkheden vergelijkbaar is met het niveau van het minimumloon. Het gaat dus om een inkomen dat in de netto-sfeer vergelijkbaar is met het minimumloon. Dit betekent dat het bruto minimuminkomen voor zelfstandigen aanzienlijk hoger uitkomt dan de bruto minimumloonkosten. Immers, bij het vaststellen van het minimuminkomen voor een zelfstandige moet dan rekening worden gehouden met:

- a. de hogere kosten die moeten worden gemaakt om eenzelfde pakket sociale verzekeringen te verkrijgen als de minimumloontrekker;
- b. de vergoeding voor het eigen bedrijfsvermogen;
- c. de reserveringen die de financiering van de meest noodzakelijke investeringen mogelijk moeten maken.

De conclusie is dat het verwonderlijk is dat de regering een beleidsvoornemen lanceert waaraan aanzienlijke budgettaire consequenties zijn verbonden, zonder dat een woord wordt gerept over de omvang van deze consequenties noch over de mogelijke wijze van financiering. Te meer verwonderlijk nu de regering de komende periode voor de noodzaak staat het beslag van de collectieve sector op het nationale inkomen bij de trendmatige ontwikkeling te doen achterblijven. Hiermee wil niet gezegd zijn dat een minimuminkomensgarantie er op dit moment eigenlijk niet af kan en dus voorlopig maar weer moet worden vergeten, maar wel dat de regering niet om een duidelijke keuze van prioriteiten heen kan. Wat dat betreft is het misschien een teken aan de wand dat nergens wordt gesproken over een mogelijke datum waarnaar door de regering wordt gestreefd om de minimuminkomensgarantie voor zelfstandigen in te voeren.

Conclusie

Samenvattend en concluderend kan worden gesteld dat:

- a. de minimumsinkomensgarantie voor zelfstandigen, mede opgevat als economische categorie, een gat opvult binnen de reeds bestaande regelingen voor inkomensgarantie;
- b. deze inkomensgarantie logisch past binnen een inkomensbeleid dat zich met name richt op de onderkant van de inkomensverdeling voor zover het marktmechanisme hier te kort schiet en nieuwe, ongeprijsde schaarste doet ontstaan in de sfeer van leefbaarheid en voorzieningsniveau;
- c. het uitblijven van een fundamenteel onderzoek naar de oorzaken van het achterblijven van een aanzienlijk deel van de zelfstandigen in inkomensontwikkeling, waarbij deze oorzaken moeten worden bekeken in relatie tot het overheidsbeleid ter zake, de discussie over het al of niet gewenst zijn van een inko-

mensgarantie voor zelfstandigen uitermate bemoeilijkt;

d. het algemeen geldende criterium dat de regering voorstelt te hanteren bij de beoordeling of een zelfstandige in aanmerking komt voor een inkomensgarantie, nl. een minimale winstomvang, niet het juiste criterium lijkt te zijn;

e. het verwonderlijk is dat de regering niets heeft gezegd over de mogelijke omvang van de kosten die een dergelijke garantie met zich brengt en over de financiering daarvan, noch over de streefdatum voor invoering van de inkomensgarantie.

G. de Jong

11) De heer Pors, namens KVO en NKOV, in de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf, 20 augustus 1975.

12) Landbouwschap, Discussienota, *Een gearandeerd minimuminkomen voor agrarische zelfstandigen?*, 7 augustus 1975.

J. J. van Aartsen: *Vermogensaanwasdeling*. Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, Den Haag, 1975, 40 blz.

Deze studie is vóór bezitsvorming in bredere kringen met spaarfaciliteiten enz. Ook is zij vóór ondernemingswijze „vermogensaanwasdeling” voor de werknemers in een onderneming; en zij zou dat zoveel mogelijk in het kader van de Spaarloonwet willen bezien. Dit alles toont verwantschap met de in Duitsland reeds lang bestaande DM 612-regelingen en met bij vele ondernemingen al bestaande winstdelingsregelingen. „Vermogensaanwasdeling” is in deze conceptie „een deling van de werknemers in de uit winst verkregen toeneming van het ondernemingsvermogen” in tijdelijk geblokkeerde vorm. Dit betreft de werknemer nauwer bij de gang van zaken in zijn werkring en „verweeft de werknemer verder met de grondslagen van onze economische orde”. Dat wil niet zeggen dat zulke vād een oplossing is voor spreiding van de bezitsvorming. De overgrote meerderheid der werknemers — volgens mijn berekeningen 90% — werkt niet in ondernemingen die overwinst maken.

De zeer leesbaar geschreven studie brengt duidelijk naar voren, hoe de vādgedachte in vakbondskringen is geëvalueerd. In 1964 gingen daar nog de plannen in de richting van een personeels-overwinstdeling in geblokkeerde vorm, waarbij voorzichtig rekening werd gehouden

met de positie van de „oude” groep aandeelhouders, met als doel de vorming van uiteindelijk vrij individueel bezit. Dat ging in de richting van volkskapitalisme. In 1974/1975 gaan de plannen in de collectiviseringsrichting: uithollen van de belangen van kapitaalverschaffers, bezitsverschuiving, aandelenmachtsconcentratie bij een werknemersfonds, en invoering van een nieuwe collectieve voorziening met aanvullende pensioenen. Tegen die nieuwe tendensen maken de liberalen groot bezwaar.

De inhoud omvat, na een historisch overzicht, hoofdstukken over: het begrip vermogensaanwasdeling; vād als onderdeel van liberale inkomenspolitiek; bezitsvormingsbeleid; vād bezien in kader spaarloonwet; kan vād bezitsvormend werken?; vād en ondernemingswijze productie; vād en inflatiebestrijding; is er een rechtsgrond voor vād?; enkele problemen bij de vaststelling van de grens tussen winst en overwinst; vermogensaanwasdeling 1975?; vād in de EEG.

De Teldersstichting gevoelt voor vrijwillige ondernemingswijze bezitsvorming door werknemers op basis van overwinstdeling. De delingspercentages dienen dan naar de aard van de onderneming te verschillen. Er wordt op gewezen dat „sterke” en „zwakke” ondernemingen

gen in alle bedrijfstakken kunnen voorkomen, tamelijk onafhankelijk van de vraag of die bedrijfstak sterk of zwak is; zie bijv. metaal en bouw. Zij is ertegen vad te gebruiken om bestaand bezit te herverdelen. En tegen het regerings-vad-plan om de uitdeling verplicht te stellen in de vorm van toekenning van aandelen in het kapitaal van vad-plichtige ondernemingen heeft zij het bezwaar dat daarvoor geen rechtsgrond in ons wettelijk bestel bestaat. Behoudens wettelijk geregelde onteigeningen kan niemand tegen zijn wil worden verplicht zijn eigendom geheel of gedeeltelijk af te staan of met anderen te delen.

De meest wezenlijke bezwaren tegen de vad-plannen zijn de machtsconcentratiegedachten: 1. de overheid, die een bepaalde vad-versie aan het bedrijfsleven wil dicteren; 2. concentratie van de aandeelhoudersmacht onder beheer van vakbonden; 3. betutteling van werknemers, wier inkomsten in een collectieve voorziening worden gestopt i.p.v. dat zij voor persoonlijke bezitsvorming beschikbaar zijn.

Tegen invoering nú heeft de Teldersstichting extra bezwaar. Met „verbijstering” slaat zij gade dat de regering juist nu bij de hoogste werkloosheidscijfers en laagste winsten na de oorlog „weinig anders weet te doen dan dit wetsontwerp voor te bereiden”.

Het geschrift is een weloverwogen en niet-polariserende beschouwing over het onderwerp vermogensaanwasdeling. Helaas mis ik daarin een uitspraak over de noodzaak van het voorkomen van „overwinsten” en kansen daarop als motor van de ondernemingsgewijze productie. Vermoedelijk is dat voor de liberalen zo vanzelfsprekend, dat zij dit onbetwist achten. Maar de studie is toch bestemd om niet-liberalen aan te spreken? En die zijn zich van die sleutelfactor in de gedachtengang niet altijd bewust.

F. W. C. Blom

D. Martin (red.): Sleutelwoorden in de sociologie. Universitaire Pers Rotterdam, Standaard Uitgeverij, Antwerpen/Amsterdam, 1974, 83 blz.

Sociologisch woordenboek, waarin in het kort een vijftigtal meest voorkomende kernbegrippen van het vak sociologie worden toegelicht. Het boekje is een vertaling van het in 1970 verschenen *50 Key words sociology* onder redactie van Prof. D. Martin en voor Nederland bewerkt door Prof. Dr. J. A. A. van Doorn.

John Syz: International development banks. A. W. Sythoff, Leiden, 1974, 296 blz., f. 52.

Vergelijkende studie over diverse ontwikkelingsbanken, verdeeld in drie de-

GEWEST 's-GRAVENHAGE

In het Gewest 's-Gravenhage nemen de volgende gemeenten deel: 's-Gravenhage, Rijswijk, Voorburg, Zoetermeer, Leidschendam en Nootdorp.

Het Gewest heeft tot taak het beleid van de besturen der deelnemende gemeenten te coördineren en te integreren ten aanzien van de ruimtelijke ordening — de zorg voor het milieu — het verkeer en het vervoer — de economische ontwikkeling — de volkshuisvesting — de sport en de recreatie — de gezondheidszorg.

Bij het Gewest vaceren de volgende functies:

- A. **EEN JURIDISCH MEDEWERKER**, die adviezen zal moeten voorbereiden op bestuurlijk en juridisch terrein, verband houdende met de uitoefening van de taak van het Gewest.
- B. **ENIGE BELEIDSASSISTENTEN**, die werkzaam zullen zijn o.a. op het terrein van de ruimtelijke ordening, milieuzorg, economische ontwikkeling, sport en recreatie en gezondheidszorg.

Kandidaten dienen qua opleiding, kennis en ervaring van academisch of gelijkwaardig niveau te zijn en te beschikken over:

- kennis van de bestuurlijke organisatie;
- inventiviteit, redactionele vaardigheid, goede contactuele eigenschappen en het vermogen om in teamverband werkzaam te zijn;
- een ruime belangstelling voor aan hun eigen vakgebied verwante terreinen.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring voor de functie onder A: van f 2.353,— tot f 3.263,— bruto per maand; voor de functies onder B: van f 1.842,— tot f 2.845,— bruto per maand.

De gebruikelijke rechtspositieregelingen zijn van toepassing.

Uitvoerige sollicitaties binnen 3 weken na verschijning van dit blad te richten aan het Dagelijks Bestuur van het Gewest 's-Gravenhage, Kerkplein 3, postbus 66, 's-Gravenhage.

Rectificatie

In het naschrift van Drs. B. J. Kruimel bij het ingezonden stuk over „Schatkistpapier en indirecte kredietbeheersing” in *ESB* van 3 december jl. komt in de laatste alinea, 10e regel een hinderlijke fout voor. In plaats van de woorden: „... indien de laatste wil overgaan tot een verzwakking van de indirecte kredietbeheersing” ware te lezen: „... indien de laatste wil overgaan tot een verzwaring van de indirecte kredietbeheersing”.

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

len. Deel I behandelt de institutionele kenmerken van de banken, deel II be-

handelt de banken als ontvanger van fondsen, zowel uit collectieve als particuliere bronnen en deel III bestudeert

het gebruik van deze fondsen bij de financiering van ontwikkelingsprojecten en -programma's.

De Interfacultaire vakgroep Milieukunde,
die verantwoordelijkheid draagt voor een doctoraal bijvak milieukunde, zoekt wegens het bereiken der pensioengerechtigde leeftijd van de huidige functionaris, een

wetenschappelijk medewerk(st)er

Hij/zij zal vanuit de eigen discipline en ervaring dienen bij te dragen aan uitvoering en ontwikkeling van onderwijs en onderzoek van de vakgroep.

Zijn/haar taak zal bestaan uit:

- het coördineren van de activiteiten der vakgroep
- het onderhouden van contacten met het College van Bestuur, (sub)faculteiten en zusterinstellingen
- het zorgdragen voor het beheer van de vakgroep.

Gedacht wordt aan een academicus met, bij voorkeur, bewezen belangstelling op het gebied van milieu-onderwijs/onderzoek c.q. beheer.

Hij/zij dient bereid te zijn om in een democratische structuur te werken. Gezien de huidige samenstelling van de staf gaat de voorkeur uit naar een niet-chemicus of niet-jurist.

De aanstelling zal geschieden in het rangenstelsel van wetenschappelijke medewerkers. De datum van indiensttreding is 1 augustus 1976.

Uw sollicitatie kunt u richten aan de Voorzitter van de Benoemingscommissie, prof. dr. R. L. Zielhuis, Coronel Laboratorium, 1e Const. Huygensstraat 20, Amsterdam, onder nummer 561K bij wie u ook inlichtingen kunt inwinnen.
Telefoon overdag 020 - 18 13 13, toestel 23
en 's avonds 071 - 15 24 88.

Zij, die op bepaalde personen de aandacht willen vestigen, worden eveneens uitgenodigd hiervan schriftelijk kennis te geven.

Universiteit van Amsterdam

Het Directoraat-Generaal van het Verkeer

(Ministerie van Verkeer en Waterstaat) dat is belast met de behandeling van nationale en internationale aangelegenheden m.b.t. de spoorwegen, het wegvervoer en de binnenscheepvaart, alsmede economische vraagstukken van de zeehavens voor zover deze verband houden met het vervoer vraagt

economen en juristen (mnl./vrl.)

voor de Afdeling Financiële Zaken

(vac. nr. 5-3254/0936)

Taak: mee leiding geven aan de afdeling, welke is belast met de behandeling van financiële aangelegenheden m.b.t. het openbaar personenvervoer, bestaande uit de rijksbijdragenregelingen voor het interlokale en lokale openbare vervoer; de vergoedingsregeling t.b.v. de openbare dienstverplichtingen van de Nederlandse Spoorwegen en de tariefaangelegenheden van het reizigersvervoer-NS, het streekvervoer en het lokaal openbaar vervoer; ontwikkelen van systemen ter beheersing van de kosten van openbaar vervoer-bedrijven; ontwikkelen van nieuwe tariefsystemen in het openbaar vervoer.

Vereist: doctoraal examen Economie en ruime ervaring als bedrijfseconoom, b.v.k. in de vervoerssector. Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

(vac. nr. 5-3265/0936)

Taak: leiding geven aan werkzaamheden m.b.t. de financiële aspecten van de regeling voor afdekking van tekorten van het lokaal openbaar vervoer, waaronder beoordelen van begrotingen van vervoerbedrijven, ontwikkelen van kostennormen en beoordelen van financiële consequenties van wijzigingen in het voorzieningenniveau.

Vereist: doctoraal examen Economie en ruime ervaring als bedrijfseconoom, b.v.k. in de vervoerssector. Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

voor de Afdeling Economische Zaken

(vac. nr. 5-3255/0936)

Taak: behandelen van economische aspecten m.b.t. het goederenvervoerbeleid waaronder de coördinatie van het beleid i.v.m. concurrentieverhoudingen tussen afzonderlijke bedrijfstakken, de tarieven voor het goederenvervoer over de weg en te water en t.a.v. de spoorwegen.

E.e.a. omvat deelnemen aan interdepartementaal overleg en onderhouden van contacten met het bedrijfsleven. Een bijdrage leveren aan de uitwerking van het beleid t.a.v. goederenvervoer (economische aspecten).

Vereist: doctoraal examen Economie en ruime ervaring, b.v.k. in de vervoerssector. Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

voor de Afdeling Stadsvervoer

(vac. nr. 5-3256/0936)

Taak: meewerken aan de ontwikkeling van het beleid m.b.t. het openbaar personenvervoer en terzake voorbereiden van beleidsbeslissingen betreffende verzoeken om rijksbijdragen in infrastructurele voorzieningen.

Vereist: doctoraal examen Economie of Nederlands recht met economische specialisatie.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

voor de Hoofdafdeling Wetgeving en Juridische Zaken

(vac. nr. 5-3257/0936)

Taak: de functionaris zal als plv. hoofd van de Afdeling Algemene Juridische Zaken worden belast met werkzaamheden m.b.t. het vervoer per spoor, over de weg en over binnenwateren. De aangelegenheden betreffen nationaal en internationaal vervoer en liggen in het publiekrechtelijke vlak.

Vereist: doctoraal examen Nederlands recht en ruime ervaring.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

(vac. nr. 5-3258/0936)

Taak: werkzaamheden m.b.t. het vervoer per spoor, over de weg en over binnenwateren. De aangelegenheden betreffen nationaal en internationaal vervoer, liggen in het publiekrechtelijke vlak en kunnen zowel wetstoepassing als wetgeving omvatten.

Vereist: doctoraal examen Nederlands recht.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4307,- per maand.

voor de Afdeling Algemene Internationale Zaken

(vac. nr. 5-3262/0936)

Taak: meewerken aan de behandeling van economische aspecten in de nationale wetgeving op het gebied van milieuzaken en economische aspecten van het internationale overleg terzake. Deelnemen aan interdepartementaal en internationaal overleg.

Vereist: doctoraal examen Economie.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4307,- per maand.